

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Mariaus Sabaliausko,
V kurso, darbo ir socialinės teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Teisė į senatvės pensiją Lietuvos Respublikos Konstitucinio
Teismo jurisprudencijoje
The Right to an Old-Age Pension in the Jurisprudence of the
Constitutional Court of the Republic of Lithuania**

Vadovas: doc. dr. Vida Petrylaitė
Recenzentas: lekt. dr. Jurij Maculevič

Vilnius
2023

Anotacija ir pagrindiniai žodžiai

Šiame darbe analizuojama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kuri susijusi su Lietuvos Respublikos Konstitucijos laiduojamomis senatvės pensijomis. Siekiama atskleisti teisės į šią socialinę išmoką konstitucinius aspektus, be kita ko, pripažįstančius jai nuosavybės principo teikiamą apsaugą ir įtvirtinančius imperatyvius reikalavimus valstybei, susijusius su pareigos užtikrinti pensinį aprūpinimą senatvėje tinkamu įgyvendinimu. Konstitucinio Teismo jurisprudencija lyginama su teisės doktrinos bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos nuostatomis. Taip pat analizuojama pati senatvės socialinė rizika bei socialinio draudimo įtvirtinamos senatvės pensijos, kuomet tam tikrais aspektais yra pažvelgiama ir į kitų Europos Sąjungos valstybių senatvės pensijų teisinį reguliavimą.

Pagrindiniai žodžiai: senatvės socialinė rizika, senatvės pensija, Konstitucinio Teismo jurisprudencija, nuosavybės teisė, ekonominė krizė.

This paper analyzes the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, which is related to old-age pensions guaranteed by the Constitution of the Republic of Lithuania. The aim is to reveal the constitutional aspects of the right to this social benefit, among other things, which recognize the protection provided by the principle of ownership and establish imperative requirements for the state related to the proper implementation of the obligation to ensure pension provision in old age. The jurisprudence of the Constitutional Court is compared with the provisions of the legal doctrine and the practice of the European Court of Human Rights. The social risk of old age itself and the old-age pensions established by social insurance are also analyzed, while the legal regulation of old-age pensions in other European Union countries is looked at in certain aspects.

Keywords: social risk of old age, old-age pension, jurisprudence of the Constitutional Court, property rights, economic crisis.

Turinys

Įvadas	4
1. Senatvė kaip viena iš socialinių rizikų	6
2. Teisės į senatvės pensiją įtvirtinimas ir realizavimas Lietuvoje.....	13
2.1. Senatvės pensijų formavimasis kuriantis atkurtos nepriklausomos Lietuvos pensijų sistemai.....	13
2.2. Socialinio draudimo pensijų sistemos įtvirtinamos teisės į senatvės pensiją įgijimas ir įgyvendinimas.....	17
2.3. Senatvės amžius kaip kriterijus valstybinėms bei šalpos senatvės pensijoms	23
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija interpretuojant teisę į senatvės pensiją.....	25
3.1. Konstitucinė pensinio aprūpinimo senatvėje samprata	25
3.2. Nuosavybės teisės pripažinimas į senatvės pensiją ir jos teikiama apsauga dirbantiems senatvės pensijų gavėjams.....	28
3.3. Pensijų socialinio draudimo stažo laikotarpis ir jo santykis su pensijų socialinio draudimo įmokų mokėjimu.....	35
3.4. Draudžiamųjų pajamų dydis kaip riba, nuo kurios asmuo privalomai draudžiamas pensijų socialiniu draudimu	38
3.5. Senatvės pensijų mažinimas ištikus ekonominei krizei	41
3.6. Socialinio draudimo senatvės pensijų vieta tarp kitų socialinių išmokų.....	46
Išvados	49
Šaltinių sąrašas.....	52
Santrauka.....	57
Summary	58

Ivadas

Nagrinėjamos temos **aktualumą** lemia tai, kad kiekvienas visuomenės narys anksčiau ar vėliau susiduria su senatvės socialine rizika, kuomet asmuo tampa nepajėgus užsiimti aktyvia ekonomine veikla ir taip save išlaikyti. Valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema, kuria ir užtikrinamas einamasis netektų pajamų kompensavimas senatvėje, yra labai priklausoma nuo valstybės ekonominės gerovės bei demografinės situacijos šalyje. Todėl šiai sistemai tenka susidurti su ekonominių krizių, o šiandien, be kita ko, ir su visuomenės senėjimo keliamais iššūkiais, kuomet dėl mažėjančio gimstamumo ir darbingo amžiaus asmenų skaičiaus, vis mažiau pensijų socialinio draudimo įmokų (toliau – ir socialinio draudimo įmokos) mokėtojų turės išlaikyti didėjantį senatvės pensijų gavėjų ratą. Visa tai lemia, kad įstatymų leidėjui tenka imtis nepopuliarių priemonių siekiant suvaldyti pasikartojančių ekonominių sunkmečių padarinius socialiniam pensijų draudimui bei dėl senėjančios visuomenės palaipsniui griežtinti teisės į senatvės pensiją įgijimo sąlygas, t. y. ilginti pensinį amžių bei būtinojo stažo trukmę, riboti galimybę anksčiau išeiti į pensiją ir pan. Ateityje taip pat natūralu tikėtis, kad asmuo darbo rinkoje turės išlikti vis ilgiau, pvz., Europos Komisija jau dabar teikia siūlymą Lietuvai siekti 72 m. senatvės pensijos amžiaus (Žalioji knyga dėl senėjimo..., 2021, p. 14). Nustatant valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijų mokėjimo sąlygas, be kita ko, reikia nepamiršti, jog didžioji dalis visuomenės narių yra aktyvūs visos šios sistemos finansuotojai, kadangi yra įpareigojami dalį savo uždarbio paskirti dabartinių pensininkų išlaikymui. Todėl dėl šio jų indėlio – svarbu užtikrinti tinkamą, teisingą bei objektyvią galimybę ateityje įgyvendinti teisę į senatvės pensiją, kurią asmenims privalo laiduoti valstybė pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 52 str. Taigi yra aktualu nuosekliai išanalizuoti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas arba Teismas) jurisprudenciją, kuri susijusi su senatvės pensijomis, jog būtų tinkamai suprantamas šios valstybės pareigos turinys.

Darbo **originalumą** lemia tai, jog skirtingai nei kituose magistro darbuose, kuriuose buvo analizuoti ne tik senatvės socialinės apsaugos aspektai, šiame magistro darbe visas dėmesys skiriamas tik senatvės pensijoms. Tai leido detaliai atskleisti teorinius ir praktinius senatvės socialinės rizikos aspektus, išanalizuoti Lietuvos socialinio draudimo senatvės pensijų institutą, be kita ko, pažvelgiant tam tikrais aspektais ir į kitų Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybių praktiką. Taip pat teisė į senatvės pensiją išsamiai analizuojama per Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, kurios aspektai kituose rašto darbuose yra tik maža dalimi pateikiami, be kita ko, nelyginant jų su skirtingu teisės doktrinos vertinimu. Be to,

šiam darbe analizuojami aspektai skiriasi nuo teisės mokslininkų darbuose analizuotų aspektų, pvz., T. Birmontienė yra nagrinėjusi bendrai konstitucinius socialinių teisių aspektus, akcentuodama jų apsaugą ekonominės krizės metu, V. Petrylaitė daktaro disertacijoje tyrė tik konstitucinio nuosavybės principo taikymą socialinėms išmokoms, V. Vaičaitis analizavo konstitucinį senatvės pensijų nuosavybės aspektą bei akcentavo jo teikiamą apsaugą ekonominės krizės metu, D. Petrylaitė ir V. Petrylaitė taip pat yra kartu nagrinėjusios socialinių išmokų aspektus, tačiau tik ekonominės krizės kontekste.

Darbo **objektas** yra teisė į senatvės pensiją Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, tačiau norint nuosekliai ir detalai išnagrinėti minėtąją teisę, be kita ko, magistro darbe bus analizuojama senatvės socialinės rizikos samprata bei valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijų teisinis reglamentavimas ir jo formavimasis Lietuvoje.

Darbo **tikslas** yra ištirti teisės į senatvės pensiją aiškinimą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Tiksliui pasiekti vadovautasi šiais **uždaviniais**:

1. Išanalizuoti senatvės kaip socialinės rizikos sampratą, atskleidžiant pensinio aprūpinimo senatvėje specifiką ir iššūkius.
2. Išanalizuoti pensinio aprūpinimo senatvėje kūrimąsi atkūrus Lietuvos nepriklausomybę bei išnagrinėti dabartinį senatvės pensijų teisinį reglamentavimą.
3. Atskleisti Konstitucinio Teismo teisės į senatvės pensiją jurisprudenciją bei probleminius jos aspektus.

Magistriniam darbui parengti pasitelkti šie **metodai**:

1. Sisteminės analizės metodas, kuriuo remiantis pirmiausia analizuojama senatvės socialinė rizika bei senatvės pensijų teisinis reguliavimas, o vėliau nagrinėjami Konstitucinio Teismo brėžiami imperatyvai valstybei laidojant senatvės pensijas.
2. Lyginamosios analizės metodas, kuriuo remiantis nagrinėjama Konstitucinio Teismo jurisprudencija ir kritiškas tam tikrų jos nuostatų vertinimas teisės doktrinoje. Taip pat atsižvelgiama į tam tikras Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktikos nuostatas bei atitinkamas senatvės pensijų teisinio reguliavimo taisykles kitose ES valstybėse.
3. Loginės analizės metodas, kuriuo remiantis vertinamas socialinio draudimo senatvės pensijų teisinis reguliavimas bei Konstitucinio Teismo jurisprudencijos nuostatos per senatvės socialinės rizikos bruožus.

Svarbiausi šaltiniai rašto darbui paruošti buvo Konstitucinio Teismo jurisprudencija, skirtingų autorių teisės doktrinos medžiaga (straipsniai, monografijos ir kt.) bei aktualūs teisės aktai.

1. Senatvė kaip viena iš socialinių rizikų

Žmogus negali būti užtikrintas, kad susiklosčius tam tikroms objektyvioms aplinkybėms jam savarankiškai pavyks išvengti grėsmės netekti darbo pajamų arba patirti ypatingų išlaidų. Dažniausiai įveikti šių aplinkybių pats žmogus negali, nes tai mažai priklauso nuo jo valios. Jų neigiamas poveikis yra labai svarbus ne tik pačiam asmeniui individualiai, bet ir visai valstybei, kadangi jos daro įtaką visuomenės socialiniam stabilumui ir valstybės darnai. Dėl minėtųjų priežasčių valstybė prisiima dalį atsakomybės už šių aplinkybių atsiradimą ir jų pasekmes bei sukuria socialinės apsaugos sistemą, kurios tikslas – sudaryti socialinės apsaugos, o tuo pačiu ir visos visuomenės, atsaką konkrečiam asmeniui susidūrus su socialine rizika (Bitinas *et al.*, 2011, p. 42). Taigi teisinėje literatūroje pateikus pirmiau minėtus socialinės rizikos apibūdinimus yra pateikiama jos samprata. Socialinė rizika apibrėžiama kaip materialinės padėties pablogėjimo tikimybė dėl darbo pajamų praradimo esant svarbioms objektyvioms socialinėms priežastims, pvz., senatvė, liga, neįgalumas ir pan. Taip pat pateikiami pagrindiniai jos požymiai: ryšys su darbo visuomeniniu organizavimu; tikimybinis pobūdis, t. y. tik tikimybės, kad atsiras socialinė rizika, egzistavimas; objektyvios atsiradimo sąlygos; materialinės padėties pablogėjimo tikimybė (Bitinas *et al.*, 2011, p. 44). Taigi galima teigti, kad socialine rizika pripažįstamos ne bet kokios gyvenimo nulemtos ir negatyviai žmogaus gyvenimą veikiančios aplinkybės, o tik tokios, kurios akivaizdžiai reikalauja valstybės įsikišimo bei yra pripažįstamos socialinėmis rizikomis atitinkamuose teisės aktuose. Natūralu, kad valstybė negali apsaugoti visuomenės narių nuo bet kokių negandų ir sukrėtimų, nes tai reikalauja didelių finansinių išteklių, o taip pat ir pačių valstybės gyventojų piniginių prisidėjimo (t. y. solidarizavimosi su kylančiais iššūkiais) prie visuotinės apsaugos sukūrimo pasireiškiančios socialinės apsaugos forma. Tokią poziciją iš esmės išsako ir prancūzų ekonomistas, politikas ir publicistas F. Bastiatas. Jis teigia, kad valstybė nėra atskirai nuo visuomenės egzistuojanti „geravalė“, „neišsemiamą būtybę“, kuri „pasirūpina visais mūsų poreikiais, (...) atlygina visas mūsų nesėkmes ir tokiu būdu nuima nuo mūsų pečių būtinybę numatyti savo veiksmų padarinius, vadovautis protu (...)“. F. Bastiato teigimu, kad valstybė galėtų ką nors duoti visuomenei, visų pirma ji turi iš jos paimti. Kitaip tariant, valstybė negali duoti visuomenei daugiau, nei ji iš jos paima, todėl visa, ko žmonės tikisi iš valstybės, „jie tikisi iš savęs ir savo pačių pastangų“ (Bastiat, 1992 cituota Bieliauskaitė, 2009, p. 84). Taigi yra aišku, kad valstybės pastangos apsaugoti asmenis ištikus socialinei rizikai yra neatsiejamai susijusios su pačios visuomenės narių pastangomis ir finansiniu indėliu. Minėtieji aspektai akivaizdžiai pasireiškia, be kita ko, kalbant ir apie Lietuvos valstybinio socialinio draudimo

senatvės pensijas, kuomet sistemos dalyviai, iš esmės prievartiniu būdu, yra įpareigojami mokėti nustatyto dydžio įmokas, kad būtų sudarytos materialinės senatvės pensijų mokėjimo sąlygos bei užtikrintas teisės į senatvės pensiją realumas (įgyvendinamumas).

Turbūt viena svarbiausių bei visuotinai pripažįstama socialinė rizika yra senatvė, su kuria neišvengiamai susiduria kiekvienas asmuo sulaukęs senyvo amžiaus. Būtent ji nulemia senatvės pensijų įtvirtinimą valstybėse ir iš to kylančią teisę į senatvės pensiją. Konstitucijos 52 str. nurodoma, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės pensiją (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Iš to galima teigti, kad senatvės socialinei rizikai yra suteikiamas konstitucinės normos statusas parodant, jog valstybė turi pareigą pasirūpinti asmenimis senatvėje bei įtvirtinti senatvės pensijas. Minėtąją riziką išreiškia ir jos apsauga užtikrina ne tik nacionaliniai Lietuvos teisė aktai, bet ir tarptautiniai dokumentai, pvz., 1996 m. Europos socialinė chartija (pataisyta) (toliau – ESC) (Europos socialinė chartija (pataisyta), 1996), 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodeksas (Europos socialinės apsaugos kodeksas, 1964) (toliau – ESAK), 1990 m. Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) (toliau – ESAK) (Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas), 1990), Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – TDO) 1952 m. socialinės apsaugos (minimalių standartų) konvencija Nr. 102 (Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102, 1952), 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1964 m. ESAK Lietuva yra pasirašiusi dar 2005 m. lapkričio 15 d., tačiau iki šiol jo nėra ratifikavusi (Petrylaitė, 2012, p. 28). Be to, Lietuva taip pat nėra ratifikavusi TDO konvencijos Nr. 102, 1990 m. ESAK bei ESC 23 str., kurie įtvirtina pagyvenusių žmonių teisę į socialinę apsaugą. Pažymėtina, jog 1964 m. ESAK, 1990 m. ESAK bei TDO konvencija Nr. 102 nustato tik minimalius standartus visoms juose įtvirtintoms socialinėms rizikoms, įskaitant ir senatvės socialinę riziką.

Danny Pieters akcentuoja, jog senatvės socialinę riziką aprašyti kur kas sunkiau, negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. Galima konstatuoti, jog ši rizika remiasi prielaida, kad žmogus dėl senyvo amžiaus nebegali užsidirbti pakankamai lėšų. Tuo atveju socialinė apsauga teikia pajamų kompensavimą tiems, kurie pasiekia tam tikrą amžiaus ribą (senatvės pensiją), arba tiems, kurie nutraukia savo profesinę veiklą sulaukę tam tikro amžiaus (išstarnauto laiko senatvės pensija). Tas kompensavimas pasireiškia mokant senatvės pensijas, kurios nėra skirtos specialioms išlaidoms, susijusioms su senyvu amžiumi kompensuoti. Senatvė turi keletą specifinių ypatumų, darančių įtaką socialinės rizikos atlyginimo būdai. Šiuo atžvilgiu gana būdingi yra ilgalaikiai sprendimai dėl senatvės pensijų. Juos priima dabartiniai atsakingi politikai – jie užkrauna atsakomybę ateities

kartoms, kada jų pačių jau nebus. Tai aiškiai rodo solidarumo tarp kartų reikalingumą (Pieters, 1998, p. 59-60). Iš esmės taip pat senatvės socialinę riziką apibūdina ir A. Bitinas nurodydamas, kad socialinė senatvės rizika paremta prielaida, kad žmogus dėl senyvo amžiaus negali užsidirbti pakankamai lėšų arba tai gali būti laikoma atlygiu žmogui už ilgametį darbą (Bitinas, 2011, p. 135). Iš pateiktų senatvės kaip vienos iš socialinių rizikų apibrėžimų galima teigti, jog asmeniui sulaukus senyvo amžiaus darosi sunku būti ekonomiškai aktyviu bei įgyti iš aktyvios ekonominės veiklos pajamų. Be to, didžioji dalis ekonomiškai aktyvių asmenų yra samdomi darbuotojai, o darbo užmokestis paprastai yra pagrindinis jų pragyvenimo ir poreikių tenkinimo šaltinis, todėl jo netekimas sukelia materialinės padėties pablogėjimą¹. Būtent dėl viso to kyla būtinybė apsaugoti asmenis sulaukus senatvės, o tam yra skirtos senatvės pensijos.

Siekiant ateityje įgyti teisę į senatvės pensiją yra labai svarbus pačio asmens finansinis prisidėjimas mokant socialinio draudimo įmokas, kad būtų užtikrintas dabartinių pensinio amžiaus asmenų senatvės pensijų mokėjimas. Tai lemia, kad ir pats asmuo, kuris dabar paskiria dalį savo darbo užmokesčio įmokoms į Valstybinį socialinio draudimo fondą, įgis teisę į senatvės pensiją sulaukęs senatvės pensijos amžiaus bei išpildęs kitas sąlygas. Dėl nurodytųjų priežasčių socialinės apsaugos teisėje yra išskiriamas socialinio solidarumo principas. Teisės doktrinoje akcentuojama, kad socialinis solidarumas yra vienas iš dažniausiai pabrėžiamų ir plačiai pripažįstamų socialinės apsaugos principų. Jis gali būti laikomas pamatiniu principu, kuriuo remiasi visa šiuolaikinė socialinės apsaugos sistema. Solidarumu paremtų sistemų sukūrimas leidžia tarsi įteisinti finansinių lėšų paskirstymą tarp skirtingų socialinių sluoksnių. Socialinio draudimo srityje šis principas lemia, kad šiuo metu dirbantys ir socialinio draudimo įmokas mokantys asmenys išlaiko praeityje įmokas mokėjusius nedarbingus asmenis (išmokų gavėjus), kurie yra sukakę senatvės amžių. Kiekvienas asmuo prisidėjęs prie socialinės apsaugos lėšų surinkimo, be kita ko, įgyja teisėtus ir pagrįstus lūkesčius ateityje pasinaudoti atitinkamomis išmokomis (Bitinas *et al*, 2020, p. 109-112). Kartais asmenys gali išreikšti nenorą solidarizuotis ir mokėti socialinio draudimo įmokų teisei į senatvės pensiją įgyti, be kita ko, manydami, kad patys sutaupys pakankamai lėšų senatvei ir jiems jokių išmokų neprireiks. Tačiau neretai asmenys gyvena ir savo poreikius tenkina tik iš einamųjų pajamų ir yra linkę atidėti taupymo pradžia, todėl tikėtinas atvejis, jog jie nesuformuos finansinio pagrindo savo senatvei. Susiklosčius tokiai situacijai, šiuolaikinė demokratinė valstybė negalėtų palikti

¹ Remiantis Valstybės duomenų agentūros Oficialiosios statistikos portalo duomenimis, 2022 m. 4 ketv. samdomų darbuotojų skaičius siekė apie 1,2 mln. ekonomiškai aktyvių asmenų, o savarankiškai dirbantys asmenys sudarė apie 165 tūkst. ekonomiškai aktyvių asmenų.

asmens likimo valiai ir turėtų teikti socialinę paramą, nors asmuo anksčiau nebūtų mokėjęs atitinkamų įmokų. Būtent jau vien tai pagrindžia solidarumo principo prasmę ir reikalingumą senatvės kontekste.

Teisės profesorė C. Janda, kalbėdama apie solidarumą, be kita ko, nurodo, jog tvarus pensijų finansavimas ne tik apima finansines priemones, bet ir labai priklauso nuo vaikų gimimo skaičiaus. Todėl solidarumo principas pensijų sistemoje apima ne tik senatvės pensijų gavėjus ir įmokų mokėtojus, bet turi būti įtraukiama ir „trečioji karta“, t. y. būsimų įmokų mokėtojų karta. Tai reiškia, kad dabartiniai darbuotojai turi ne tik finansiškai prisidėti prie pensijų sistemos, bet ir auginti būsimų darbuotojų kartą, kad būtų užtikrinta pensijų sistemos ateitis. Todėl autorė pateikė Vokietijoje egzistuojančią poziciją, jog asmenys, kurie augino vaikus ir yra įtraukti į pensijų sistemą, turėtų mokėti mažesnes socialinio draudimo įmokas dėl didesnio indėlio į socialinę apsaugą bei patiriamų vaikų auginimo išlaidų. Tačiau 2015 m. Vokietijos Federalinis Socialinis Teismas yra pasisakęs, jog asmenų, auginusių vaikus, įmokos į pensijų sistemą neturi skirtis nuo tų asmenų, kurie neaugino vaikų. Teismas nusprendė, kad einamuoju finansavimu (angl. *pay-as-you-go*) grindžiama pensijų socialinio draudimo sistema labai priklauso nuo didelio gimstamumo, todėl turi būti skatinamos šeimos, tačiau pažymėjo, kad šeimos, be kita ko, yra ir taip pakankamai apsaugotos (Janda, 2020, p. 47-49).

Iš tiesų, kalbant apie senatvės pensijų mokėjimą, o tuo pačiu ir apie teisę į senatvės pensiją, yra svarbu didinti gimusiųjų vaikų skaičių, nes šalies demografinė padėtis neatsiejamai susijusi su pensijų sistemos gerove ir perspektyvumu. Apdraustiesiems senatvės pensijų mokėjimas yra grįstas surenkamų einamųjų socialinio draudimo įmokų pagrindu, todėl mažėjant gimusiųjų bei darbingų asmenų skaičiui neišvengiamai kyla būtinybė griežtinti senatvės pensijų mokėjimo sąlygas, jog būtų užtikrintas pensijų sistemos finansinis pajėgumas. Tačiau manytina, kad gimstamumas turėtų būti skatinamas kitomis priemonėmis, o ne mažinant socialinio draudimo įmokų dydį, kadangi susiklostytų situacijos, kaip C. Janda pažymi, kai tėvai būtų diskriminuojami, jeigu jie vaikų negalėtų turėti dėl medicininių priežasčių (Janda, 2020, p. 48).

Kalbant apie solidarumo principą taip pat pažymėtina, kad teisinėje literatūroje teisė į senatvės pensiją yra priskiriama asmens nuosavybės teisėms iš esmės tuo pagrindu, kad asmuo anksčiau mokėjo socialinio draudimo įmokas nuo savo darbo pajamų, o tai senatvės pensiją išskiria nuo kitų socialinės apsaugos išmokų, pvz., socialinės paramos (Janda, 2020, p. 45). Todėl tai lemia, kad yra svarbu užtikrinti G. Vonk ir G. Katrougalos išskiriamą vieną iš socialinės apsaugos teisės principų, t. y. patikimumo principą. Jis reiškia, kad asmenų teisės į socialines išmokas, įskaitant teisę į senatvės pensiją, turi būti apsaugotos, kai

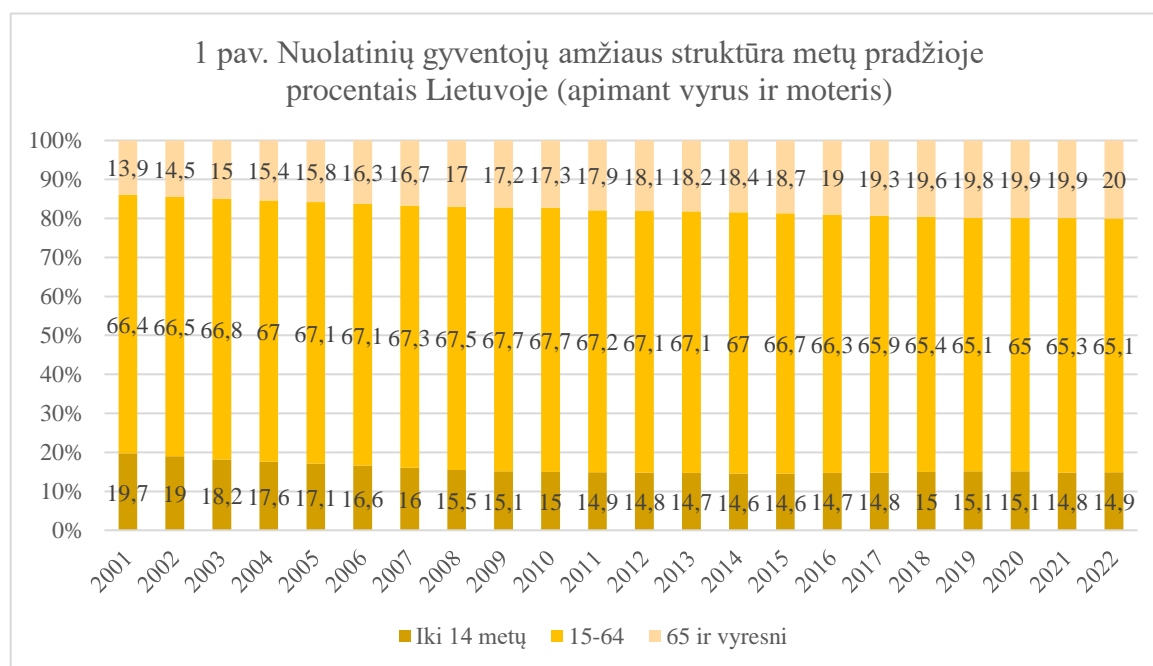
socialinės apsaugos sistema yra keičiama ir neigiamai paveikia asmens jau įgytas teises. Kitaip sakant, valstybės kišimasis į jau įgytas socialinių išmokų teises, kurias autoriai taip pat priskiria nuosavybės teisėms, turi būti teisėtas ir pagrįstas svariais argumentais, pvz., dėl finansinių išteklių stokos ar siekiant išlaikyti pensijų sistemos efektyvumą ir pan. (Vonk, Katrougalos, 2010, p. 86).

Pirmiau buvo užsiminta, kad senatvės pensijų sistema yra labai priklausoma nuo šalies demografinės padėties. Norint užtikrinti busimų pensinio amžiaus asmenų senatvės pensijų mokėjimą, be kita ko, svarbu užtikrinti vaikų gimstamumą bei darbingo amžiaus asmenų skaičių. Tačiau tiek Lietuvoje, tiek kitose ES šalyse yra stebima gyventojų senėjimo tendencija, t. y. vis didesnę visuomenės narių dalį sudaro vyresnio amžiaus žmonės. Dar 2006 m. Europos Komisija (toliau – EK) išskyrė atitinkamas rizikas, kurios yra svarbios kalbant apie teisę į senatvės pensiją:

1. 25 ES valstybėse narėse vienai moteriai tenka vidutiniškai 1,5 vaiko (gimstamumo rodiklis), t. y. daug mažiau nei 2,1 vaiko siekiantis kaitos rodiklis, reikalingas gyventojų skaičiui stabilizuoti, neskaitant imigracijos. Prognozuojama, kad 2030 m. 25 ES valstybėse narėse šis rodiklis ribotai padidės iki 1,6.
2. Gimstamumo mažėjimas per pastaruosius dešimtmečius pakeitė demografinį sprogimą pokariu, todėl šiandien labai padaugėjo 45–65 m. amžiaus gyventojų skaičius. Pokario laikotarpiu gimę žmonės palaiapsniui pasiekia pensinį amžių, todėl smarkiai daugėja vyresnio amžiaus žmonių, kuriuos finansiškai turi išlaikyti sumažėjusi darbingo amžiaus gyventojų dalis. Šis reiškinys išnyks, bet ne anksčiau kaip po kelių dešimtmečių.
3. Nuo 1960 m. 8 metais pailgėjusi vidutinė gyvenimo trukmė 2050 m. gali pailgėti dar 5 metais, o gal ir daugiau. Didžiausia planuojamo gyvenimo trukmės ilgėjimo dalis pasireikš tarp vyriausio amžiaus žmonių. Taigi, europiečiai, sulaukiantys 65 metų, 2050 m. gali tikėtis gyventi vidutiniškai ketveriais penkeriais metais ilgiau, nei šiandien 65 metų sulaukiantys asmenys. Viskas baigsis tuo, kad labai smarkiai išaugs 80 ar 90 metų sulaukiančių asmenų skaičius, o dauguma šių asmenų keletą dešimtmečių gyvens pensijoje ir pasieks amžių, kai padažnėja negalios ir silpnumo atvejų, nors blogos sveikatos asmenų šioje amžiaus grupėje gali sumažėti.
4. Europa jau priima didelius migracijos iš trečiųjų šalių srautus. Artimiausiais dešimtmečiais ES beveik tikrai liks reikšminga migrantų judėjimo kryptimi. Remiantis nuosaikiąją Eurostato prognoze, iki 2050 m. į Europos Sąjungą emigruos apie 40 mln. asmenų. Yra tikimybė, kad migrantai atjaunins visuomenę, kadangi dauguma jų yra darbingo amžiaus. Ilgesnio laikotarpio pasekmės vis tik lieka

neaiškios, nes jos priklauso nuo daugiau ar mažiau ribojančio šeimų persigrupavimo politikos krypčių pobūdžio ir migrantų gimstamumo tendencijų. Nepaisant dabartinių srautų lygio, imigracija gali tik iš dalies kompensuoti žemo gimstamumo ir vidutinės gyvenimo trukmės ilgėjimo poveikį Europos gyventojų pasiskirstymui pagal amžių (Europos demografijos ateitis: iššūkį paversti..., 2006 m).

Analizuojant Lietuvos gyventojų amžiaus struktūrą (žr. 1 pav.) galime taip pat matyti aiškia tendencija, jog vyresnio amžiaus (nuo 65 m. ir vyresni) asmenų dalis nuolat auga, o 15-64 m. bei iki 14 m. amžiaus asmenų dalys nuolat mažėja. Štai 2001 m. asmenys iki 14 m. sudarė 19,7 %, asmenys nuo 15 iki 64 m. – 66,4 %, o 65 m. ir vyresni – 13,9 % visų nuolatinių gyventojų. 2022 m. situacija yra pasikeitusi ir asmenys iki 14 m. sudarė 14,9 %, asmenys nuo 15 iki 64 m. - 65,1 %, o 65 m. ir vyresni - 20 % visų nuolatinių gyventojų. Matyti, jog asmenų iki 14 m. dalis per lyginamąjį laikotarpį sumažėjo 4,8 %, o asmenų nuo 15 iki 64 m. dalis sumažėjo 1,3 %, kai tuo tarpu 65 m. ir vyresnių asmenų dalis išaugo 6,1 %. Todėl galima daryti išvadą, jog vis mažiau darbingo amžiaus asmenų Lietuvoje turės išlaikyti didėjančią senyvo amžiaus asmenų skaičių. Tai, be kita ko, suponuoja būtinybę pertvarkyti pensijų sistemą, kad būtų subalansuotos pensijų sistemos pajamos bei išlaidos. Todėl teisės doktrinoje dėl visuomenės senėjimo tendencijos yra pateikiamos įvairios senatvės pensijų transformavimo kryptys, kurių turėtų būti laikomasi norint susidoroti su kylančiais iššūkiais. Galima apibendrintai išskirti tokius siūlymus susiduriant su demografinėmis problemomis: didinti pensinį amžių; didinti socialinio draudimo įmokas arba mokesčius; skirti didesnę valstybės biudžeto dalį pensijų išlaidoms; mažinti pensijas;

Šaltinis: Sudaryta darbo autoriaus, remiantis: Valstybės duomenų agentūros Oficialiosios statistikos portalo duomenimis. Prieiga per internetą: <<https://www.osp.stat.gov.lt>>.

papildomų apribojimų gauti socialines išmokas įvedimas; įsteigti pensijų rezervo fondą ateities pensijų sistemos finansavimo trūkumui padengti; skatinti vyresnio amžiaus žmones atidėti jų išėjimą į pensiją bei kuo ilgiau būti aktyviems darbo rinkoje; asmenys, išeinantys į pensiją anksčiau, turi gauti mažesnes pensijas; tiek vyrams, tiek moterims turi būti taikomi vienodi reikalavimai: draudimo stažas, išėjimo į pensiją amžius, pensijų indeksavimas; skatinti imigraciją ir pan. (Bitinas, 2011, p. 138-150).

Minėtieji siūlymai grįsti ekonominiais motyvais, t. y. siekiant kuo labiau subalansuoti finansinius išteklius. Viena vertus, negalima nereaguoti į visuomenės senėjimo daromą poveikį senatvės pensijų sistemai, kadangi nesukaupiant pakankamai finansinių resursų socialinis draudimas taps fiktyvus dėl negalėjimo toliau funkcionuoti. Kita vertus, darant pokyčius negalima suabsoliutinti vien taupymo aspekto, nes turi būti užtikrinti socialinio teisingumo, teisėtų lūkesčių apsaugos, socialinio solidarumo, bazinės apsaugos principai. Iš esmės galima sakyti, jog asmuo mokėdamas socialinio draudimo įmokas „perka“ teisę į senatvės pensiją, todėl vien dėl to nustatant senatvės pensijos amžių, reikalingą stažą jai gauti bei kitas sąlygas turi būti atspindėtas ir visuomenės narių lūkestis suspėti faktiškai įgyti tą teisę bei būti geros sveikatos, kad galėtų produktyviai pasinaudoti senatvės pensijomis.

2. Teisės į senatvės pensiją įtvirtinimas ir realizavimas Lietuvoje

2.1. Senatvės pensijų formavimasis kuriantis atkurto nepriklausomos Lietuvos pensijų sistemai

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę prasidėjo perėjimas iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, todėl iškilo būtinybė atsisakyti sovietinio socialinės apsaugos reguliavimo ir sukurti naują socialinio draudimo sistemą, kuri nustatytų, be kita ko, šiuolaikišką ir atitinkantį naujas gyvenimo sąlygas senatvės pensijų draudimą. Teisės doktrinoje pažymima, jog kuriant naują pensijų sistemą, nebuvo abejojama dėl Bismarko socialinės apsaugos tradicijos tinkamumo Lietuvai, nes jos pagrindinis bruožas yra išmokų priklausymas nuo sumokėtų įmokų, be to, Bismarko socialinės apsaugos pagrindais buvo pagrįsta ir sovietinė pensijų sistema (Bitinas, 2011, p. 244). Galima sakyti, kad nauja socialinio draudimo pensijų sistema pradėta kurti dar iki Nepriklausomybės atkūrimo, nes 1990 m. vasario 13 d. tuometinė Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą Nr. XI-3690 „Dėl Lietuvos TSR Valstybinio socialinio draudimo sistemos pertvarkymo“, pagal kurį iš profesinių sąjungų Lietuvos valstybės žinion perimtas socialinis draudimas. Tų pačių metų kovo 7 d. Ministrų Taryba priėmė nutarimą Nr. 64 „Dėl Lietuvos TSR valstybinio socialinio draudimo sistemos pertvarkymo“, pagal kurį prie Darbo ir socialinio aprūpinimo ministerijos buvo sukurta Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba, kuriai pavesta vykdyti valstybinio socialinio draudimo funkcijas, ir patvirtinti laikinieji jos nuostatai (Bitinas, 2011, p. 243).

1990 m. spalio 23 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Teisės aktas nustatė, jog Lietuvos Respublikos socialinio draudimo biudžetas yra savarankiškas ir neįtraukiamas į Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių biudžetus bei finansuojamas socialinio draudimo įmokomis, kurių pagrindu vėliau mokamos išmokos. Privalomasis (valstybinis) socialinis draudimas pripažįstamas kaip savarankiška socialinės apsaugos sistemos dalis skirta aprūpinti Lietuvos gyventojus, visiškai arba iš dalies netekusiems pajamų, susijusių su darbu, jeigu jie turi įstatymų nustatytą draudimo (darbo) stažą. Be to, pažymima, jog socialinis aprūpinimas turi būti teikiamas asmenims, sulaukusiems pensinio amžiaus (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo, 1990). Taigi galima teigti, jog nurodytuoju įstatymu buvo žengti vieni pirmųjų žingsnių sudarant prielaidas įtvirtinti socialinio draudimo senatvės pensijas, kurių dydis priklausytų nuo asmens anksčiau sumokėtų socialinio draudimo įmokų dydžio bei sukaupto draudiminio stažo. Senatvės pensijų

mokėjimas numatomas iš specialaus socialinio draudimo piniginio fondo ir grindžiamas kartų solidarumo principu.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas sukūrė teisinę bazę esminei socialinio draudimo reformai, kurios pradžia reikėtų laikyti 1991 m. gegužės 21 d. priimtą Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą (toliau – Valstybinio socialinio draudimo įstatymas). Nuo jo įsigaliojimo momento neteko teisinės galios visi tarybinio laikotarpio socialinio draudimo norminiai aktai, išskyrus kai kuriuos pensijų įstatymus galiojusius iki 1995 m. (Tartilas, 2005, p. 61-62). Valstybinio socialinio draudimo įstatymas išskyrė pensijas kaip vieną iš socialinio draudimo rūšių. Visi asmenys, kurie privalomai drausti valstybiniu socialiniu draudimu, visada buvo draudžiami, be kita ko, senatvės pensijų draudimu, pvz., asmenys, dirbantys pagal darbo sutartį; akcininkai, gaunantys akcinėje bendrovėje pajamas, susijusias su darbo santykiais; advokatų kolegijų nariai; individualių (personalinių) įmonių savininkai; ūkininkai ir pilnamečiai jų šeimos nariai, dirbantys ūkyje ir t. t. Tačiau individualių (personalinių) įmonių savininkai, ūkininkai ir pilnamečiai jų šeimos nariai, dirbantys ūkyje, galėjo nemokėti valstybinio socialinio draudimo įmokų, jei Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytos jų apmokestinamosios pajamos (apskaičiuotos iki atskaitant minėtųjų pačių asmenų socialinio draudimo įmokas) yra mažesnės už Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytą darbo užmokesčio minimumą arba įstatymų nustatyta tvarka nuo apmokestinimo yra atleistos (nuo 1995 m. sausio 1 d. tokios išimties nebeliko) (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo..., 1991). Tokiu atveju minėtieji savarankiškai dirbantys asmenys „iškrisdavo“ iš sistemos ir nebuvo draudžiami senatvės pensijai gauti. Todėl, kaip J. Tartilas pažymi, jiems nesikaupdavo stažas ir galėdavo atsitikti taip, kad asmuo sulaukęs pensinio amžiaus neįgydavo teisės į senatvės pensiją vien dėl stažo trūkumo (Tartilas, 2005, p. 62). Kitaip sakant, socialinės apsaugos teisės požiūriu tokia situacija turėtų būti vertinama įdingai, kuomet asmuo nėra draudžiamas net nuo neišvengiamos senatvės socialinės rizikos. Iškyla pavojus, kad asmeniui negaunant senatvės pensijos jį reikės remti skiriant socialinę paramą. Be to, matyti, kad privalomas socialinis draudimas, taigi ir senatvės pensijų draudimas, iš esmės neapėmė savarankiškai dirbančių asmenų, išskyrus pirmiau nurodytas dvi savarankiškai dirbančių asmenų kategorijas.

1994 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (toliau – Socialinio draudimo pensijų įstatymas), kuris pakeitė iki tol galiojusį dar sovietinį pensijų skyrimo ir mokėjimo įstatymą. Šia reforma pereita prie socialinio draudimo principais grindžiamos sistemos, kai išmokos mokamos tik draustiems asmenims, įmokos apskaitomos individualiai ir į jas atsižvelgiama nustatant pensijos dydį, o draudimo

laikotarpiu pripažįstamas tik tas laikotarpis, kai yra sumokėtos socialinio draudimo įmokos (Bitinas, 2011, p. 245). Socialinio draudimo pensijų įstatymas nustatė, jog senatvės pensijų draudimu privalomai draudžiami darbuotojai, savarankiškai dirbantys asmenys, atitinkami viešosios tarnybos subjektai, tikrosios krašto apsaugos tarnybos karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kareiviai, tikrosios krašto apsaugos tarnybos prievolinkai (būtiniosios tarnybos kariai) ir t. t. Vėliau privalomai draudžiamų asmenų sąrašas plėtėsi (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994). Matyti, jog, skirtingai nei anksčiau, į senatvės pensijų privalomąjį draudimą papildomai pateko nemaža visuomenės dalis atliekanti ekonominę ar kitą veiklą, t. y. savarankiškai dirbantys asmenys, viešosios tarnybos subjektai (pvz., Vidaus reikalų ministerijos, policijos ir kitų vidaus reikalų įstaigų pareigūnai, vidaus tarnybos dalinių karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kareiviai), karininkai ir pan. Nuo 1995 m. spalio 13 d. valstybės lėšomis valstybiniu socialiniu pensijų draudimu pradėti drausti tikrosios krašto apsaugos tarnybos prievolinkai (būtiniosios tarnybos kariai), o nuo 1996 m. sausio 1 d. – motina arba tėvas, turintys vaiko nuo vienerių iki trejų metų priežiūros atostogas (Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio..., 1995). Nuo 1999 m. spalio 1 d. valstybiniu socialiniu pensijų draudimu papildomai pradėti drausti motina arba tėvas, nedirbantys ir neturintys vaiko priežiūros atostogų, bet auginantys vaiką iki trejų metų bei tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai ir tik vienuolyne dirbantys vienuoliai (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo..., 1998).

Socialinio draudimo pensijų įstatymas nustatė, jog senatvės pensiją sudaro dvi dalys: pagrindinė, kuri garantuoja minimalų pensinį aprūpinimą asmenims, turintiems nustatytą būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą ir atitinkantiems kitas nustatytas sąlygas. Pagrindinė dalis lygi visai valstybinei socialinio draudimo bazinei pensijai ar jos daliai; papildoma, kuri suteikia papildomą pensinį aprūpinimą pagal darbo sutartį ar narystės pagrindu dirbusiems asmenims, taip pat pareigūnams ir kariams, draustiems valstybiniu socialiniu pensijų draudimu atsižvelgiant į šio draudimo stažo ir draudžiamąsias pajamas, turėtas per draudimo laikotarpį. Iš papildomos senatvės pensijos dalies apibrėžimo matyti, jog tam tikri asmenys buvo įpareigoti draustis tik bazinei senatvės pensijai gauti. Be to, būtent per papildomą dalį senatvės pensijos dydis buvo susietas su asmens mokėtų socialinio draudimo įmokų dydžiais (solidarizavimosi laipsniu).

Asmens teisė gauti valstybinio socialinio draudimo senatvės pensiją buvo susieta su trimis sąlygomis: asmuo sukako nustatytą senatvės pensijos amžių; turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai; tenkina bent vieną iš šių sąlygų: a) turi ne mažiau kaip trejus metus valstybinio socialinio pensijų

draudimo stažo per paskutinius penkerius metus; b) turi vienerius metus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo per vienerius paskutinius metus; c) turi ne mažiau kaip 35 metus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo. Senatvės pensijos amžius iki 1995 m. sausio 1 d. buvo nustatytas 55 m. moterims ir 60 m. vyrams. Po nurodytojo termino buvo įtvirtintas senatvės pensijos amžiaus didinimas atitinkamų dydžiu per metus ir nuo 2024 m. sausio 1 d. turėjo pasiekti 65 m. tiek moterims, tiek vyrams. Taip pat buvo įteisintas ir būtiną valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, reikalingą senatvės pensijai gauti, didinimas, kuris nuo 2004 m. sausio 1 d. turėjo pasiekti 30 m. tiek moterims, tiek vyrams. Iki 1995 m. sausio 1 d. būtiną stažą dydis buvo 20 m. moterims ir 25 m. vyrams. Tuo tarpu minimalaus stažą dydis senatvės pensijai gauti sudarė 15 m. Pažymėtina, jog pastarasis dydis yra išlikęs iki šių dienų.

Socialinio draudimo pensijų įstatymu buvo įtvirtintas specifinis senatvės pensijų gavėjų, kurie turėjo draudžiamųjų pajamų, teisinis statusas. Asmuo, kuriam jau buvo mokama senatvės pensija, dėl draudžiamųjų pajamų turėjimo, netekdavo papildomos senatvės pensijos dalies, jeigu buvo jaunesnis nei 65 m. bei turėjo būtiną stažą. Asmenims, kurie turėjo draudžiamųjų pajamų bei buvo jaunesni nei 65 m. ir neturėjo būtiną stažą, senatvės pensija buvo apskritai nebemokama. Matyti, jog įstatymas įtvirtino akivaizdų asmens teisės į senatvės pensiją apribojimą, kuris ateityje buvo ne vieną kartą modifikuotas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pirminiame apribojimo variante asmuo negaudavo pilnos senatvės pensijos nepriklausomai nuo gaunamų pajamų dydžio, t. y. net gaunant minimalias pajamas. Savaiame suprantama, jog toks teisinis reguliavimas kėlė visuomenės nepasitenkinimą. Juo labiau teisinėje literatūroje yra pažymima, kad tuo metu senatvės pensijos buvo nepakankamos, nes neužtikrino tinkamo pajamų dydžio senatvėje ir neleido išvengti skurdo (Bitinas, 2011, p. 247). R. Lazutka taip pat akcentuoja, kad per 1991 – 1993 m. pensijos nuvertėjo vos ne keturis kartus, lyginant su 1990 m. (Lazutka, 2007, p. 73). Visa tai, be kita ko, kėlė tokio teisinio reguliavimo teisėtumo abejones, todėl kiek vėliau Konstitucinis Teismas analizavo jo atitiktį Konstitucijai. Plačiau dėl šio apribojimo bus pasisakoma trečiojoje šio darbo dalyje.

Taip pat buvo įtvirtintas senatvės pensijos padidinimas dėl atidėto kreipimosi jai gauti. Tai vertintina kaip pažangus žingsnis, kadangi asmuo skatinamas likti darbo rinkoje bei palengvinama pensijų socialiniam draudimui tenkanti finansinė našta. Tokios normos įtvirtinimas teigiamai vertinamas ir teisės doktrinoje nurodant, kad ji atitinka solidarumo principą, atspinti įmokų ir išmokų ryšį ir skatina asmenis likti darbo rinkoje, o dėl nedidelių senatvės pensijų tokia nuostata leidžia vyresnio amžiaus žmonėms tikėtis didesnės senatvės pensijos (Bitinas *et al.*, 2020, p. 186).

2003 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas. Jis suteikė galimybę gauti senatvės pensiją anksčiau, tačiau numatė išlyga, jog apskaičiuavus valstybinę socialinio draudimo senatvės pensiją valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatyta tvarka, ji yra mažinama po 0,4 procento už kiekvieną pilną mėnesį, asmeniui likusį iki senatvės pensijos amžiaus (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo..., 2003).

Taigi apibendrinant galima teigti, jog kuriant nepriklausomos Lietuvos pensijų socialinį draudimą buvo įtvirtinta Bismarko socialinės apsaugos tradicija, kuomet senatvės pensijos dydis, be kita ko, atspindi konkretaus asmens materialųjį indėlį į Valstybinį socialinio draudimo fondą. Nustatant minimalųjį draudimo stažą, ilginant pensinį amžių bei būtinąjį stažą, plečiant privalomai pensijų socialiniu draudimu draudžiamų asmenų sąrašą ir pan., sudarytos prielaidos įgyvendinti solidarumo principą bei užtikrinti pakankamą senatvės pensijų finansavimą. Taip pat įtvirtinus išankstines senatvės pensijas bei senatvės pensijų padidinimą dėl atidėto kreipimosi, sukurtas tam tikras pensijų socialinio draudimo sistemos lankstumas.

2.2. Socialinio draudimo pensijų sistemos įtvirtinamos teisės į senatvės pensiją įgijimas ir įgyvendinimas

Pirmoje šio darbo dalyje jau buvo minėta, jog Konstitucijos 52 str. įtvirtina nuostatą, jog valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės pensijas. Tai suponuoja įstatymų leidėjo pareigą sukurti senatvės pensijų teisinį reglamentavimą, kuris nustatytų teisės į senatvės pensiją įgijimo sąlygas bei jos įgyvendinimą. Pagrindinis teisės aktas, kuriuo aptariamoji teisė reguliuojama, yra Socialinio draudimo pensijų įstatymas. Jis įtvirtina socialinio draudimo pensijų sistemą, kuri, kaip anksčiau jau buvo minėta, remiasi solidarumo principu ir veikia einamojo finansavimo modeliu, kuomet ekonomiškai aktyvūs asmenys periodiškai mokėdami pensijų socialinio draudimo įmokas užtikrina, kad kas mėnesį būtų išmokėtos dabartinės senatvės pensijos. Taigi socialinio draudimo senatvės pensijų dydžiai ir jų išmokėjimas tiesiogiai priklauso nuo apdraustųjų valstybiniu socialiniu pensijų draudimu ir socialinio draudimo pensijų gavėjų santykio, apdraustųjų asmenų gaunamų pajamų dydžio, nedarbo lygio, ekonominės ir demografinės situacijos šalyje (Bitinas, 2020, p. 209).

Privalomasis pensijų socialinis draudimas nukreiptas į didžiąją dalį ekonomiškai aktyvių asmenų, o tai atspindi pensijų sistemos visuotinumą (universalumą). Privalomai pensijų draudimu draudžiami asmenys, dirbantys pagal darbo sutartį, politikai, valstybės tarnautojai, valstybės pareigūnai, teisėjai, kariai, kriminalinės žvalgybos slaptieji dalyviai, kuriems pagal su jais sudarytas rašytines slapto bendradarbiavimo sutartis mokamas

atlygis, savarankiškai dirbantys asmenys ir kiti. Daugelio ekonomiškai aktyvių asmenų įtraukimas į pensijų draudimą yra svarbus užtikrinant ne tik jų apsaugą sulaukus senatvės, bet ir sprendžiant pirmiau darbe minėtą Lietuvos visuomenės senėjimo problemą, kuri kelia iššūkius užtikrinant, be kita ko, senatvės pensijų draudimo realumą ir finansinį pajėgumą išlaikyti nedarbingus asmenis. Tačiau ne visose ES valstybėse privalomai draudžiamų pensijų draudimu asmenų ratas yra toks platus. Pavyzdžiui, Vokietijoje privalomas pensijų draudimas yra taikomas tik darbuotojams bei pameistriams, jeigu jų pajamos per mėnesį viršija 520 Eur. Tuo tarpu, savarankiškai dirbantys asmenys privalomai pensijų draudimu draudžiami tik tada, kai atitinka abi sąlygas: nuolat neįdarbina darbuotojo; dirba tik vienam klientui. Tokiu atveju teigiama, kad jų finansinis stabilumas ir pajamos, kurias jie gauna iš darbo, priklauso nuo vieno kliento, o tai neleidžia tinkamai apsirūpinti senatvei. Jų padėtis supanašėja į darbuotojo padėtį, todėl būtina juos apsaugoti ir įtraukti į privalomąjį pensijų draudimą. Privalomai pensijų draudimu nėra draudžiami asmenys, kurie privalomai yra profesinių pensijų fondų nariai (teisininkai, gydytojai, architektai ir kiti). Valstybės tarnautojai irgi nepatenka į privalomąjį pensijų draudimą, o jų pensijos yra finansuojamos iš surenkamų mokesčių. Be to, ūkininkai ir menininkai taip pat turi specialias pensijų sistemas (Janda, 2020, p. 38-39, 41).

Pažymėtina, jog tam tikri asmenys pensijų socialiniu draudimu yra draudžiami valstybės lėšomis, pvz., nesusakę senatvės amžiaus ir neturintys draudžiamųjų pajamų, valstybės tarnautojų, Lietuvos Respublikos specialiųjų atašė, žvalgybos pareigūnų, profesinės karo tarnybos karių, deleguotų asmenų sutuoktiniai arba partneriai bei Respublikos Prezidento sutuoktinis arba partneris, kuomet yra tenkinamos Socialinio draudimo pensijų įstatyme įtvirtintos sąlygos, taip pat šeimos pasirinkimu vienas iš tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas vaiko globėju, auginantys vaiką iki 3 metų (minėtieji asmenys negali turėti draudžiamųjų pajamų), tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai ir vienuoliai, kai atitinka nustatytas sąlygas ir kiti. Tokiu atveju galima sakyti, kad kai tam tikrų asmenų kategorijos yra draudžiamos valstybės lėšomis, socialinio pensijų draudimo solidarumo principas įgyja specifinę išraišką, kuomet atitinkami asmenys finansiškai neprisideda prie senatvės pensijų einamojo finansavimo, tačiau už juos turi sumokėti kiti visuomenės nariai.

Socialinio draudimo pensijų įstatymas teisę gauti senatvės pensiją sieja su dvejomis sąlygomis: asmuo sukanka senatvės pensijos amžių; turi minimalųjį stažą, nustatytą senatvės pensijai gauti. Minimalusis stažas senatvės pensijai gauti yra 15 metų, o būtinasis stažas nuo 2018 m. pradėtas didinti 0,5 dalimi ir 2023 m. siekia 33 m. Būtinąjo stažo didinimas numatytas iki 35 m., o tai turi įvykti 2027 m. Senatvės pensijos amžius nuo 2012

m. taip pat pradėtas didinti ir 2023 m. siekia 64 m. 6 mėn. vyrams, o moterims – 64 m. Jis didinamas pridėdant kiekvienais metais vyrams po 2 mėn., o moterims po 4 mėn. Iki 2026 m. jis pasieks 65 m. tiek vyrams, tiek moterims.

Aptariant plačiau senatvės pensijos amžių verta pažymėti, kad jis ilgą laiką vyrams bei moterims buvo nustatomas skirtingas. Lietuvai būnant Sovietų Sąjungos sudėtyje vyrai turėjo sulaukti 60 m., o moterys 55 m., kad galėtų įgyti teisę į senatvės pensiją (Nekrošius, 1983, p. 67). Matyti, jog pensinio amžiaus moterys sulaukdavo net 5 m. anksčiau nei vyrai. Toks skirtingas traktavimas (t. y. moterims įtvirtinant mažesnę senatvės pensijos amžių) buvo nustatytas ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Pažymėtina, kad tik 1994 m. priimtu Socialinio draudimo pensijų įstatymu buvo pradėtas ilginti senatvės pensinis amžius ir įtvirtinta nuostata, jog nuo 2024 m. sausio 1 d. tiek vyrams, tiek moterims jis turi pasiekti 65 m. Tačiau dėl Socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimų to pasiekti 2024 m. nepavyko, nes senatvės pensijos amžiaus ilginimas buvo anksčiau laiko nutrauktas. 2011 m. birželio 9 d. priimtas sprendimas vėl tęsti senatvės pensijos amžiaus ilginimą nuo 2012 m. sausio 1 d. kol jis 2026 m. sausio 1 d. pasieks 65 m. tiek vyrams, tiek moterims (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo..., 2011). Toks įstatymų leidėjo žingsnis turi būti vertinamas kaip šiuolaikiškas sprendimas, nes senatvės pensinio amžiaus teisinis reguliavimas, kuris nustato skirtingus reikalavimus vien tik pagal lytį, yra vis labiau abejotinai vertinamas teisės mokslininkų. J. Muculevičius akcentuoja, kad skirtingo pensinio amžiaus koncepcija yra grindžiama tuo aspektu, jog moterų organizmas dėl savo psichofiziologinių savybių yra ne toks atsparus kaip vyrų, todėl moterims reikia įtvirtinti lengvatinę galimybę išeiti į pensiją. Tačiau autorius koncepciją vertina kritiškai ir nurodo, jog su ja būtų galima sutikti tik su sąlyga, jeigu moteris būtų gimdžiusi. Tai lemtų tokios privilegijos pagrįstumą, nes moteris būtų patyrusi rimtų fiziologinių stresų (Maculevičius, 2004, p. 7). V. Petrylaitė nurodo, jog šiuolaikinėje visuomenėje visai nederėtų remtis išskirtinėmis psichinėmis ir fiziologinėmis moterų savybėmis, nes moterų ir vyrų užimtumo lygis ir pobūdis šiomis dienomis skiriasi mažai. Todėl autorė palaiko apsisprendimą suvienodinti senatvės pensinį amžių bei pateikia siūlymą į stažą įskaityti vaiko priežiūros laikotarpius, kas būtų leistų atspindėti specifinę moterų padėtį visuomenėje (Beliūnienė *et al.*, 2014, p. 213). Iš tiesų nustatyti skirtingą senatvės pensijos amžių vien tik pagal lytį, matyt, šiomis dienomis nebėra tikslinga ir reikėtų atrasti papildomų argumentų tai pagrįsti. Galbūt senatvės pensijos amžius galėtų būti mažinamas moterims, kurios būtų gimdžiusios, nes tokia teisinio reguliavimo įtvirtinama lengvata yra viena iš priemonių skatinančių vaikų gimstamumą, o tai yra svarbu kalbant apie solidarumo principą. Darbe jau buvo minėta, jog solidarumas turėtų būti suvokiamas kaip apimantis ne tik gaunančius senatvės pensiją

asmenis ir ekonomiškai aktyvius asmenis mokančius socialinio draudimo įmokas, bet į jį patenka ir „trečioji karta“, t. y. dar tik gimšiantys vaikai. Todėl mažesnio senatvės pensijos amžiaus galimybė gimdžiusioms moterims, be kita ko, atlieptų kartų solidarumo principo esmę, kuria remiasi socialinio draudimo pensijų sistema. Tačiau tokiu atveju, kaip minėta, būtų susiduriama su moterų, kurios negali susilaukti vaikų, diskriminacijos problema.

Lyginant Lietuvos senatvės pensijos amžių su kitose ES valstybėse nustatytu senatvės pensijos amžiumi didelių skirtumų nematyti. Daugelyje ES valstybių nenustatomas skirtingas pensinis amžius vyrams bei moterims arba yra vienodinamas, taip pat pensinis amžius palaipsniui ilginamas. Štai pensinis amžius Austrijoje vyrų yra 65 m., o moterų – 60 m. (2033 m. pasieks 65 m.), Belgijoje – 65 m. (2030 m. pasieks 67 m.), Danijoje – 67 m. (2035 m. pasieks 69 m.), Estijoje – 64 m. ir 3 mėn. (2026 m. pasieks 65 m.), Prancūzijoje – 62 m., Vokietijoje – 67 m., Graikijoje – 67 m. (jei senatvės draudimo stažas yra ne mažiau 15 m.) arba 62 m. (jei senatvės draudimo stažas ne mažiau 40 m.), Vengrijoje – 65 m., Airijoje – 66 m., Latvijoje – 64 m. ir 3 mėn. (2025 m. pasieks 65 m.), Liuksemburge – 65 m., Lenkijoje pensinis amžius vyrų yra 65 m., o moterų – 60 m., Rumunijoje pensinis amžius vyrų yra 65 m., o moterų 61 m. ir 10 mėn. (2030 m. pasieks 63 m.), Ispanijoje – 65 m. (jei senatvės draudimo stažas yra ne mažiau 37 m. ir 6 mėn. (nuo 2027 m. - 38 m. ir 6 mėn.)) arba 66 m. ir 2 mėn. (nuo 2027 m. – 67 m.) (jei senatvės draudimo stažas yra mažesnis nei 37 m. ir 6 mėn. (nuo 2027 m. – 38 m. ir 6 mėn.)) ir t. t. (Mutual Information System on Social...)². Taigi Lietuvos siekiamas 65 m. senatvės pensijos amžius tiek vyrams, tiek moterims yra įprastas daugelyje kitų ES valstybių.

Socialinio draudimo senatvės pensija susideda iš bendrosios (finansuojama iš valstybės biudžeto lėšų) ir individualiosios (mokama iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų) pensijos dalių. Bendroji dalis apskaičiuojama euro cento tikslumu atsižvelgiant į bazinės pensijos dydį bei asmens įgyto stažo ir būtinojo stažo santykį. Taikoma $\beta \cdot B$ formulė, kurioje β yra asmens įgyto stažo ir būtinojo stažo, galiojančio teisės gauti senatvės pensiją atsiradimo metais, santykis, išreiškiamas keturių skaitmenų po kablelio tikslumu, o B – tą mėnesį, už kurį mokama pensija, galiojantis bazinės pensijos dydis. Bazinės pensijos dydis 2023 m. yra 246,21 Eur. ir yra indeksuojamas kiekvienais metais (Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo..., 2022). Individualioji dalis apskaičiuojama euro cento tikslumu pagal formulę $V \cdot p$, kurioje V yra asmens įgytų apskaitos vienetų skaičius, o p – tą mėnesį, už kurį mokama pensija, galiojanti apskaitos vieneto vertė. Apskaitos vieneto vertė 2023 m. yra 5,70 Eur. ir yra indeksuojama

² Pateikiami duomenys paskutinį kartą atnaujinti 2022 m. liepos 1 d.

kiekvienais metais. Už kiekviena kalendorinius metus asmeniui apskaičiuojami apskaitos vienetai dviejų skaitmenų po kablelio tikslumu. Per kalendorinius metus galima įgyti daugiausiai 5 apskaitos vienetus. Sukaupytų apskaitos vienetų skaičius nustatomas padalijus asmens sumokėtų ir (ar) už jį priskaičiuotų pensijų socialinio draudimo įmokų sumą iš pensijų socialinio draudimo įmokų sumos, kurią per tuos kalendorinius metus pagal teisės aktų nustatytą pensijų socialinio draudimo įmokų tarifą apdraustasis ir jo draudėjas privalo sumokėti nuo vidutinio šalies darbo užmokesčio. Kitaip sakant, vienas apskaitos vienetas įgyjamas, jeigu sumokama pensijų socialinio draudimo įmokų suma yra lygi nuo tų metų vidutinio darbo užmokesčio per kalendorinius metus sumokėtų pensijų socialinio draudimo įmokų sumai. Taip pat kiekvienais kalendoriniais metais asmens senatvės pensijos dydis yra naujinamas, atsižvelgiant į asmens įgytą stažą ir apskaitos vienetų skaičių, t. y. naujinimas reikalingas, jeigu asmuo gaudamas senatvės pensiją toliau yra ekonomiškai aktyvus. Panaši taškų sistema yra taikoma ir Vokietijoje, kurioje senatvės pensijų dydis yra apskaičiuojamas atsižvelgiant į sukauptus per mėnesį taškus. Už kiekviena mėnesį, kurį apdraustasis gauna vidutinės šalies pajamas, sukaupia po vieną tašką. Jeigu uždirba dvigubai daugiau už vidutinės šalies pajamas, tai gauna du taškus ir t. t. Be to, už vaiko auginimo laikotarpius taip pat yra skiriami trys taškai per mėnesį, jeigu vaikas nėra sukakęs trejų metų (Janda, 2020, p. 40). Rumunijoje, Kroatijoje, Švedijoje, Slovakijoje pensijų skaičiavimo metodai taip pat grindžiami taškų sistema (Mutual Information System on Social...). Taigi galima sakyti, jog tokios apskaitos vienetų ar taškų sistemos padeda aiškiau suprasti kaip apskaičiuojamas senatvės pensijos dydis bei leidžia lengviau numatyti kokio dydžio prarastų pajamų kompensavimas bus teikiamas senatvės pensijų mokėjimo forma.

Lietuvos socialinio draudimo pensijų sistemoje yra įtvirtintas ir išankstinių senatvės pensijų institutas. Išeiti į išankstinę senatvės pensiją asmuo gali, jeigu atitinka visas šias sąlygas: iki senatvės pensijos amžiaus jam yra likę ne daugiau kaip 5 metai; turi būtinaį stažą galiosiantį tais metais, kuriais asmuo sukaks senatvės pensijos amžių; negauna kitų Socialinio draudimo pensijų įstatyme numatytų socialinės apsaugos išmokų; nėra vienas iš asmenų, privalomai draudžiamų socialiniu draudimu pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymą, nėra ūkininkas ar jo partneris, taip pat negauna užsienio valstybėje pajamų, susijusių su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais; atitinka sąlygas senatvės pensijai gauti, išskyrus senatvės pensijos amžiaus reikalavimą. Išankstinio išėjimo į senatvės pensiją galimybė neturėtų tapti pernelyg patraukli, demotyvuojanti bei skatinanti nutraukti aktyvią ekonominę veiklą, kadangi tai didina finansinę našta pensijų socialiniam draudimui, kelia iššūkius darbo rinkai (t. y. ji netenka darbuotojų), asmuo dėl trumpesnio stažo gauna mažesnę senatvės pensiją, jo senatvės pensija gali priartėti prie skurdo rizikos

ribos dydžio, nepadedą spręsti visuomenės senėjimo keliamų problemų pensijų sistemos efektyvumui bei senatvės pensijų adekvatumui. Kai kuriose ES valstybėse visai tokio instituto nėra, pvz., Airijoje, Švedijoje, Nyderlanduose (Mutual Information System on Social...). Tačiau nuo 2021 m. sausio 1 d. įsigaliojo minėtojo instituto teisinio reguliavimo pasikeitimai, kurie sudarė patrauklesnes išankstinio išėjimo į senatvės pensiją galimybes. Anksčiau apskaičiuotos išankstinės senatvės pensijos bendroji ir individualioji dalys buvo mažinamos dydžiu, kurį sudaro šių dalių 0,4 procento, padauginto iš visų mėnesių, likusių iki senatvės pensijos amžiaus sukakties, skaičiaus, o nuo 2021 m. sausio 1 d. 0,4 procento dydis buvo pakeistas į 0.32 procento dydį (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 2020a). Taip pat anksčiau skiriant senatvės pensiją jau sulaukusiam pensinio amžiaus asmeniui, kuris gavo išankstinę senatvės pensiją, jos dydis buvo mažinamas dydžiu, kuris lygus 0,4 procento šios pensijos, padauginto iš visų mėnesių, kuriais asmuo gavo išankstinę senatvės pensiją, skaičiaus, o nuo 2021 m. sausio 1 d. 0,4 procento dydis buvo pakeistas į 0.32 procento dydį. Be to, jeigu asmuo išankstinę senatvės pensiją gavo ne ilgiau kaip 3 metus ir jo stažas, skiriant išankstinę senatvės pensiją, buvo ne mažesnis kaip 40 m. ir 6 mėn. (2023 m.), tai senatvės pensija apskritai nemažinama (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 2020b). Taigi tiek išankstinės, tiek „tikrosios“ senatvės pensijos mažinimo dydžiai buvo sumažinti, o tam tikru atveju senatvės pensija sulaukus pensinio amžiaus apskritai tapo nebemažinama. Tai tik skatina asmenis pradėti anksčiau naudotis socialinio draudimo senatvės pensijomis bei pagilina visuomenės senėjimo sukeltą problemas socialiniam pensijų draudimui.

Socialinio draudimo pensijų įstatymas taip pat įtvirtina papildomą naudą tiems asmenims, kurie nusprendžia atidėti senatvės pensijos skyrimą ar mokėjimą. Tokiu atveju senatvės pensija padidinama 8 procentais už kiekvienus pilnus atidėjimo metus, o atidėti galima ne ilgiau kaip 5 m. Darbe jau buvo minėta, jog toks teisinis reguliavimas turi būti vertinamas teigiamai, nes leidžia tikėtis didesnės senatvės pensijos, asmuo skatinamas likti darbo rinkoje, palengvinama pensijų socialiniam draudimui tenkanti finansinė našta bei atitinka solidarumo principą.

Apibendrinant galima teigti, jog pensijų socialinio draudimo sistema yra universalus (visuotinis) pobūdžio, o tai sudaro prielaidas, jog didžioji dalis ekonomiškai aktyvių asmenų neliks be finansinio aprūpinimo senatvėje. Be to, šios pensijų sistemos dalyviams užtikrinama, kad apskaičiuotas senatvės pensijos dydis atspindės jų finansinį indėlį į pensijų socialinį draudimą. Ilginamas būtinas stažas ir pensinis amžius, kuris taip pat dar ir vienodinamas vyrams bei moterims, leidžia subalansuoti pensijų socialinio draudimo lėšas bei atspindi kitų ES valstybių teisinio reguliavimo tendencijas, kuomet pensinis

amžius svyruoja apie 65 m. ir yra nediferencijuojamas vien tik pagal lytį. Taip pat įtvirtinant išankstines senatvės pensijas, be kita ko, nederėtų lengvinti pasinaudojimo jomis sąlygų, kadangi jos turėtų būti suprantamos ne kaip bendra taisyklė, o kaip išimtis iš „tipinės“ senatvės pensijos.

2.3. Senatvės amžius kaip kriterijus valstybinėms bei šalpos senatvės pensijoms

Verta pažymėti, jog šalia teisės į senatvės pensiją yra nustatomos kitos teisės į socialines išmokas, kurios atspindi senatvės socialinę riziką. Konkrečiai kalbant, Lietuvoje įtvirtinamos valstybinės pensijos bei šalpos senatvės pensijos, kurias gali gauti tik tam tikros kategorijos asmenys atitinkantys teisės aktų keliamus reikalavimus. Šios socialinės išmokos gali būti panašios į socialinio draudimo senatvės pensijas, tačiau dėl savo pobūdžio pensijų sistemoje jos veikia savarankiškai bei yra nesutapatinamos su Konstitucijos laiduojamomis senatvės pensijomis. Valstybinės pensijos yra mokamos iš valstybės biudžeto ir teisės į jas nėra siejamos su jokiais periodiniais įmokomis, o šalpos senatvės pensijos yra socialinės paramos sistemos dalis. Minėtosios pensijos nėra tiesioginis šio darbo objektas, tačiau kadangi jos atspindi senatvės socialinę riziką, gali būti mokamos kartu su socialinio draudimo senatvės pensijomis (valstybinės pensijos) arba vietoje jos (šalpos senatvės pensijos) bei padeda suprasti senatvės pensijų vietą pensijų sistemoje, yra trumpai aptartinos, kiek tai susiję su senatvės socialine rizika (senatvės amžiumi).

Valstybinių pensijų skyrimas, be kita ko, gali būti siejamas su sąlyga, kad asmuo yra sulaukęs įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių. Toks reikalavimas yra įtvirtinamas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo reguliuojamoms pirmojo arba antrojo laipsnio, nukentėjusių asmenų, Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinėms pensijoms (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Teisės į kitas valstybines pensijas, kurios yra reglamentuojamos specialiaisiais įstatymais, įgijimas taip pat yra siejamas su senatvės pensiniu amžiumi, t. y. teisėjų (Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų..., 2002), mokslininkų (Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų..., 1994), pareigūnų ir karių (pvz., prokuratūros pareigūnams išstarnavusiems prokuratūroje 20 ir daugiau metų bei sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus) (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių..., 1994) valstybinėms pensijoms toks reikalavimas nustatomas. Be abejo, nurodytosios pensijos įtvirtintos siekiant atsilyginti už nuopelnus, tarnybą Lietuvos valstybei ir pan., tačiau tai susiję ir su senatvės socialine rizika bei papildomu aprūpinimu senatvėje. Kitaip sakant, įstatymų leidėjas mano, jog reikia prisiimti didesnę finansinę naštą ir sukurti tam tikroms asmenų kategorijoms sustiprintą apsaugą senatvėje siekiant konstituciškai pagrįstų tikslų. D. Petrylaitė ir V. Petrylaitė taip pat

pažymi, jog valstybinių pensijų skyrimo sąlygos yra susijusios su senatvės pensinio amžiaus sukakimu, o mokslininkų valstybinės pensijos pagrindinis tikslas, kaip nurodo įstatymas, valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus, ypač išskiria bei susieja pastarąją valstybinę pensiją su senatvės socialine rizika ir, be kita ko, padeda užtikrinti mokslininkų kvalifikaciją bei darbo sudėtingumą atitinkančias pajamas senatvėje (Kūris, 2015, p. 344). Taigi galima sakyti, nors socialinio draudimo senatvės pensijos ir valstybinės pensijos yra skirtingos, tačiau jos turi ir tam tikrų panašumų teikdamos finansinį aprūpinimą senatvėje.

Aprūpinimą senatvėje taip pat suteikia socialinės paramos sistemoje įtvirtinamos šalpos senatvės pensijos. Jos užtikrina minimalias pajamas senatvėje ir yra skiriamos asmenims, kurie yra sukakę senatvės pensijos amžių bei neturi teisės gauti socialinio draudimo pensijų, valstybinių pensijų ir kitų numatytų socialinių išmokų, kurios yra didesnės arba tokio paties dydžio kaip šalpos senatvės pensija (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994). Vadinasi šios išmokos taip pat skirtos atliepti poreikius (minimalius) senatvėje ir yra alternatyva teisei į socialinio draudimo senatvės pensiją, kurios asmuo nėra įgijęs dėl neatitikimo keliamiems reikalavimams. Skirtingai nei valstybinės pensijos, šalpos senatvės pensijos negali sukurti papildomo aprūpinimo senatvėje kartu su socialinio draudimo senatvės pensijomis.

Taigi apibendrinant antrojoje šio darbo dalyje analizuotus aspektus galima sakyti, jog Lietuvos pensijų socialinis draudimas palaipsniui tapo vis labiau universalaus pobūdžio, kuomet privalomai draudžiamų asmenų ratas pradėjo apimti didžiąją dalį ekonomiškai aktyvių asmenų. Taip pat matyti, jog įstatymų leidėjas, siekia kuo labiau solidarumo principo idėjomis grįsti pensinį aprūpinimą senatvėje, kadangi per įvairias nuostatas pabrėžia asmens finansinio indėlio į Valstybinį socialinio draudimo fondą svarbą, pvz., su mokėtų socialinio draudimo įmokų dydžiu siedamas individualią pensijos dalį, nustatydamas minimalaus stažo reikalavimą ir pan. Pensinio draudimo sistemoje atsisakoma pasenusių nuostatų, kurios nustatė skirtingą pensinį amžių bei būtinąjį stažą vyrams ir moterims, ilginant pensinį amžių, be kita ko, sprendžiami visuomenės senėjimo keliami iššūkiai draudimo sistemai, sukuriama apskaitos vienetų sistema, leidžianti aiškiau suprasti senatvės pensijos dydžio apskaičiavimą ir kt.

Įtvirtinant senatvės pensijų teisinį reguliavimą, be kita ko, svarbu nepamiršti ir iš Konstitucijos kylančių imperatyvų, kurių įstatymų leidėjas turi paisyti. Tačiau vėliau matysime, jog jam ne visuomet pavyko tą padaryti. Taigi darbe toliau bus aptariama Konstitucinio Teismo jurisprudencija susijusi su teise į senatvės pensiją.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija interpretuojant teisę į senatvės pensiją

Kalbėdamas apie socialines teises A. Taminskas pažymi, jog žmonėms puoselėjant teisingesnio ir visavertiškesnio socialinio gyvenimo lūkesčius buvo brandinamos valstybės socialinės paskirties idėjos, atsispindėjusios jau 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos XIII skyriuje „Socialinė apsauga“, kuriame, be kita ko, buvo nustatyta, jog valstybė saugo darbininką senatvėje. 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje taip pat buvo įtvirtinta, kad valstybė rūpinasi dirbančiais ir jų šeimomis senatvės atveju (Taminskas, 2011, p. 150). Minėta, jog ir dabar galiojančios 1992 m. Konstitucijos 52 str. norma numato valstybės pareigą laiduoti piliečių teisę gauti, be kita ko, senatvės pensiją. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje interpretuojant minėtąjį Konstitucijos straipsnį palaipsniui yra išplėta ir toliau plėtojama teisės į senatvės pensiją konstitucinė samprata bei iš jos kylantys reikalavimai valstybei, kurie toliau darbe ir bus analizuojami.

3.1. Konstitucinė pensinio aprūpinimo senatvėje samprata

Jau 1997 m. kovo 12 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, jog Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės socialinis pobūdis, o asmenų socialiniam aprūpinimui, kuomet visuomenės nariai prisideda išlaikant savo narius negalinčius savęs išlaikyti, yra pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas. Būtent socialinio aprūpinimo priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją ir padeda asmeniui apsisaugoti susidūrus su socialinėmis rizikomis. Solidarumu paremtas socialinis aprūpinimas, be kita ko, užtikrina socialinę darną paskirstant aprūpinimo našta tiek visai visuomenei, tiek pačiam asmeniui, kurios vienas jis negalėtų pakelti. Todėl valstybė pagal Konstitucijos 52 str. turi kurti socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti orias gyvenimo sąlygas ir prireikus asmeniui suteiktų būtiną socialinę pagalbą. Taip pat pripažįstama, jog socialinės apsaugos pagrindinis vaidmuo Lietuvoje tenka valstybiniam socialiniam draudimui (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas).

Plėtodamas jurisprudenciją Konstitucinis Teismas akcentavo, jog Lietuvoje yra įtvirtintas valstybinio socialinio draudimo modelis (angl. *pay as you go*) grindžiamas einamuoju finansavimu, kuomet ekonomiškai aktyvūs asmenys dalį savo uždarbio paskiria, *inter alia* (be kita ko, taip pat), dabartinių senatvės pensijų mokėjimui užtikrinti. Kitaip sakant, Teismas pabrėžia tokio modelio bendrą taisyklę, jog iš esmės visi ekonomiškai aktyvūs asmenys (t. y. tiek darbuotojai, tiek savarankiškai dirbantys asmenys, tiek valstybės tarnautojai) turi pareigą mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas, kuri atsiranda

pradėjus gauti draudžiamąsias pajamas ir pasibaigia tada, kai nutraukiama aktyvi ekonominė veikla. Minėtoji pareiga paprastai nepriklauso nuo asmens amžiaus ar nuo to, kiek yra aktyvios ekonominės veiklos šaltinių, todėl įmokos turi būti mokamos nuo iš kiekvienos ekonominės veiklos gaunamų draudžiamųjų pajamų. Tai leidžia užtikrinti lėšų, reikalingų Konstitucijos laiduojamų senatvės pensijų mokėjimui, sukaujimui. Atsižvelgdamas į visa tai, Konstitucinis Teismas išskiria du pagrindinius principus, kuriais grindžiamas valstybinis socialinis draudimas: a) visuotinumą principą, kuris reiškia, kad socialinio draudimo įmokas turi mokėti iš esmės visi ekonomiškai aktyvūs asmenys; b) solidarumo principą, kuris reiškia, kad ekonomiškai aktyvūs asmenys savo įmokomis finansuoja būtent dabartinių senatvės pensijų mokėjimą, todėl jie įgyja atitinkamą teisėtą ir pagrįstą lūkestį nustatytomis sąlygomis ateityje patys įgyti teisę į senatvės pensiją. Šis principas, be kita ko, reiškia ir senatvės pensijų laidavimo naštos paskirstymą tarp valstybės ir visuomenės, tačiau tas paskirstymas turi būti konstituciškai pagrįstas, proporcingas bei negali paneigti valstybės socialinės orientacijos ir iš Konstitucijos kylančių įpareigojimų valstybei, o pareigos mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas vykdymas neturi tapti per sunkia našta asmeniui, jog jis pats netaptų socialiai remtinu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Kalbant apie solidarumo principą – pažymėtina, jog jis negali būti suprantamas kaip užkraunantis absoliučią našta valstybei, o tuo pačiu ir visai visuomenei, pasirūpinti asmeniui senatvėje. Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad pilietinėje visuomenėje šis principas negali būti traktuojamas kaip visiškai paneigiantis asmeninę atsakomybę už savo likimą, todėl įstatymų leidėjas turi taip reglamentuoti socialinę apsaugą, jog ji skatintų asmenį būti atsakingu ir sukurtų prielaidas kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasiklausti vien valstybės laiduojama socialine apsauga. Taip pat pažymima, jog esant solidarumo principu besiremiančiai socialinės apsaugos sistemai, asmuo prisideda finansuojant jos funkcionavimą ir taip sudaro materialines senatvės pensijų mokėjimo prielaidas dabartiniams pensininkams, todėl negali susiklostyti tokia teisinė situacija, kuomet senatvės pensijos dydis nepriklausytų nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų dydžio arba priklausytų tik menkai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas). Vertinant materialinių senatvės pensijų mokėjimo prielaidų sudarymą reikia atsižvelgti į du aspektus, t. y. laiką, kurį ekonomiškai aktyvus asmuo pats mokėjo ar už jį buvo mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos bei į bendrą įmokų dydį. Be to, Teismas aiškiai pabrėžia, jog asmuo, kuris didesne dalimi prisidėjo prie senatvės pensijų finansavimo, turi turėti apčiuopiamą naudą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Iš analizuojamos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos taip pat galima išskirti sąvokos „valstybė laiduoja“ suponuojamus imperatyvius reikalavimus senatvės pensijų teisiniam reguliavimui. Visų pirma, jis turėtų būti toks, kad užtikrintų pakankamas teisės į senatvės pensiją įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemonės, todėl įstatymų leidėjas, *inter alia*, turi pareigą taip sureglamentuoti socialinės apsaugos teisinius santykius, kad būtų užtikrintas lėšų, reikalingų senatvės pensijoms mokėti, sukaupimas. Visų antra, senatvės pensijos turi būti įtvirtintos tik įstatymu nustatant senatvės amžių, šios pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindus, sąlygas bei dydžius. Įtvirtinant šiuos elementus svarbu atsižvelgti į tai, jog Konstitucija draudžia nustatyti pernelyg ankstyvą ar vėlyvą senatvės pensijos amžių bei pensijų skyrimo (mokėjimo) sąlygas, kurios iškreiptų ar paneigtų asmens dalyvavimą sudarant materialines senatvės pensijų mokėjimo prielaidas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Suformulavus bei nustačius minėtąsias sąlygas, valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykiuose laikytis teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo konstitucinių principų, o asmuo atitinkantis sąlygas turi teisę reikalauti paskirti ir mokėti senatvės pensiją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Svarbu paminėti ir tai, kad senatvės pensijų dydžiai negali būti statiški ir ilgą laiką nekoreguojami (neperžiūrimi), kadangi kintant šalies ekonominiai situacijai socialinės garantijos gali nuvertėti, ar tapti visai nominalios, o tai lemtų socialinio pobūdžio garantijų realumo imperatyvo pažeidimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas).

Taip pat pažymėtina, jog teisė į senatvės pensiją yra pripažįstama ir asmens nuosavybe, kurios apsaugą užtikrina Konstitucijos 23 str. Todėl Teismo doktrinoje atsiskleidžia minėtosios teisės dualistinis pobūdis, kuomet pati asmens teisė reikalauti mokėti senatvės pensiją kyla iš Konstitucijos 52 str., o pagal jos 23 str. yra ginami šios teisės turiniai aspektai, be kita ko, garantuojant, kad jau paskirta ir mokama senatvės pensija, būtų mokama ir toliau (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Plačiau apie tai bus pasisakoma kitame šio darbo skyriuje.

Vertinant Konstitucinio Teismo jurisprudencijos nuostatas galima teigti, jog yra pabrėžiama bei išgryninama Konstitucijoje įtvirtinta pareiga valstybei laiduoti senatvės pensijas ir taip užtikrinti socialinę apsaugą senyvo amžiaus asmenų atžvilgiu, kurie nebegali patys finansiškai apsirūpinti. Be to, Teismo baigiamuosiuose aktuose atsispindi pagrindiniai valstybinio socialinio pensijų draudimo sistemos veikimo bruožai bei principai. Iš esmės nurodoma, jog norint užtikrinti, kad socialinis pensijų draudimas netaptų fiktyvus, o valstybės laiduojamos senatvės pensijos būtų realios, reikia nustatyti tokį privalomai draudžiamų asmenų ratą, kuris apimtų bene visus ekonomiškai aktyvius

asmenis. Būtent tai, be kita ko, atitinka pensijų socialinio draudimo universalumo (visuotinumą) principą ir patį sistemos finansinio veikimo modelį, kuomet reikia išlaikyti balansą tarp socialinio draudimo įmokų mokėtojų ir senatvės pensijų gavėjų skaičiaus. Taip pat Konstitucinio Teismo doktrinoje nuosekliai išryškinama solidarumo principo samprata bei paskirtis, kuri suponuoja lėšų perskirstymą tarp ekonomiškai aktyvių ir senyvo amžiaus visuomenės narių, tačiau tuo pačiu aiškiai nubrėžiama šio principo veikimo riba ties tuo, kad neleidžiama nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris neskatintų asmenų individualiai pasirūpinti savo senatve. Tai rodo, jog konstitucinis solidarumo principas nesukuria teisėtų lūkesčių asmeniui pasikliauti vien valstybės mokamomis senatvės pensijomis, kurių teikiama finansinė gerovė, be kita ko, yra labai priklausoma nuo valstybės ekonominių išgalių bei demografinės situacijos šalyje. Priešingai, asmuo turėtų ir pats siekti pasirūpinti savo senatve, o socialinė apsauga turi motyvuoti kuo ilgiau išlikti asmenis ekonomiškai aktyviais.

3.2. Nuosavybės teisės pripažinimas į senatvės pensiją ir jos teikiama apsauga dirbantiems senatvės pensijų gavėjams

Pradedant analizuoti konstitucinius nuosavybės teisės į senatvės pensiją aspektus verta paminėti, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolo Nr. 1 (toliau – Pirmasis protokolas) 1 str. taip pat įtvirtina nuosavybės apsaugą nurodydamas, jog kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių..., 1952). EŽTT sprendime *Valkov ir kt. prieš Bulgariją* galima matyti, jog iš asmens teisės į socialinio draudimo senatvės pensiją kylantys turtinio pobūdžio reikalavimai yra priskiriami nuosavybės apsaugos taikymo sričiai. Todėl akcentuojama, jog pensijos sumažinimas arba nutraukimas gali būti laikomas kišimusi į nuosavybę, tačiau tai nereiškia, jog Pirmojo protokolo 1 str. garantuoja teisę į konkretų išmokos dydį. Iš esmės sprendime atsiskleidžia trijų sąlygų testas, kurio turi laikytis įstatymų leidėjas ribodamas asmenų nuosavybės teises į socialines išmokas, be kita ko, į senatvės pensiją, t. y. apribojimas turi būti teisėtas (įtvirtintas teisės aktuose), juo turi būti siekiama teisėto tikslo (apribojimas nustatytas dėl viešojo intereso), o taikomos priemonės tikslui pasiekti yra proporcingos (užtikrinama pusiausvyra tarp viešojo intereso ir asmens teisės; neužkraunama asmeniui per didelė individuali našta paneigianti jo teisės esmę). Iš šio sprendimo taip pat galima matyti, kad valstybės diskrecija įgyvendinti socialinę politiką turi būti plati, todėl nagrinėjamoje byloje

EŽTT konstatavo, jog valstybė, be kita ko, gali apriboti asmens nuosavybę nustatydamą maksimalų senatvės pensijos dydį, kuomet apskaičiuota pensija yra sumažinama iki leistino dydžio, taip spręsdama visuomenės senėjimo keliamus iššūkius socialinio draudimo sistemos gyvybingumui. Šios bylos atveju buvo konstatuota, kad tai nenulėmė teisės į senatvės pensiją visiško praradimo, neatėmė vienintelio pragyvenimo šaltinio, buvo užtikrintas solidarumo principo įgyvendinimas. Be to, Bulgarijos pensijų sistema nenustatė išimtinio ryšio tarp sumokėtų įmokų ir gaunamų išmokų dydžio, o maksimali pensijos dydžio riba einant metams buvo didinama (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. spalio 25 d. sprendimas). Tačiau iš toliau darbe analizuojamos Konstitucinis Teismo jurisprudencijos matysime, kad jis suformulavo kiek kitokius (griežtesnius) nuosavybės apsaugos standartus, be kita ko, susiedamas juos su konkrečiu senatvės pensijos dydžiu, kuris gali būti mažinamas tik ypatingomis situacijomis.

Prieš pradėdant analizuoti Teismo jurisprudenciją reikia paminėti tai, kad Konstitucija bei Pirmasis protokolai yra atskiri ir skirtingi teisės aktai, kurių turinys gali nustatyti skirtingus senatvės pensijų apsaugos standartus. Todėl tai, kad Konstitucija, kaip jau buvo užsiminta, senatvės pensijų nuosavybės apsaugą sieja su konkrečiu senatvės pensijos dydžiu, niekaip negali būti vertinama kaip teisinis alogizmas, ar teisinė klaida ir pan. Konstitucinis Teismas aiškina Konstituciją, o ne Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei jos protokolus, todėl Teismo jurisprudencija ir EŽTT praktika gali skirtis.

2002 m. lapkričio 25 d. Konstitucinis Teismas priėmė gana prieštaringai teisės doktrinoje vertinamą nutarimą, kuriame interpretavo teisę į senatvės pensiją, be kita ko, dirbančių senatvės pensijos gavėjų atžvilgiu. Minėtame Teismo akte buvo ginčijamas teisinis reguliavimas, kuriame numatytas privalomas valstybinis socialinis pensijų draudimas nedirbantiems diplomatų sutuoktiniams tuo laikotarpiu, kai jie gyvena užsienyje kartu su diplomatu, dirbančiu Lietuvos Respublikos diplomatinėje atstovybėje, ar konsulinėje įstaigoje. Tokia nuostata leido susiklostyti situacijai, kuomet senatvės pensiją gaunančiam sutuoktiniui, buvo apribojamas paskirtos ir mokamos senatvės pensijos dydis. Kitaip sakant, Socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) nustatė taisyklę (ribojimą), jog senatvės pensijos gavėjams turintiems draudžiamųjų pajamų yra mažinamas senatvės pensijos dydis. Tai lėmė, kad priklausomai nuo draudžiamųjų pajamų dydžio (pagal 1994 m. gruodžio 21 d. redakciją ir nuo amžiaus) ir turint būtinaį stažą, asmeniui galėjo būti mokama tik pagrindinė senatvės pensijos dalis arba ir papildoma dalis, tačiau jos dalis galėjo siekti nuo 10 % iki 50 % viso dydžio. Tuo tarpu, jeigu asmuo neturėjo būtinojo stažo senatvės pensijai

gauti ir turėjo draudžiamųjų pajamų, jam senatvės pensija buvo apskritai nemokama. Teismas vertino, jog pirmiausiai reikia išanalizuoti minėtojo apribojimo atitikimą Konstitucijai ir taip išplėti konstitucinės justicijos bylos nagrinėjimo ribas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Konstitucinis Teismas, pasisakydamas dėl nurodytojo apribojimo, suformulavo iš tiesų griežtą jau paskirtų ir mokamų senatvės pensijų apsaugą. Teismo vertinimu, Konstitucijos 52 str., kuris, be kita ko, laiduoja senatvės pensiją, turi būti aiškinamas sistemiškai atsižvelgiant į konstitucinį teisinės valstybės principą, Konstitucijos 48 str. 1 d. įtvirtintą žmogaus teisę laisvai pasirinkti darbą bei verslą, Konstitucijos 23 str. nuostatas dėl nuosavybės neliečiamumo ir nuosavybės teisių apsaugos. Iš konstitucinio teisinės valstybės principo kildinama nuostata, jog paskirtos ir mokamos senatvės pensijos mokėjimas negali būti nutrauktas, taip pat negali būti sumažintas jos dydis, išskyrus tam tikrus ypatingus atvejus, kuomet mažinimas būtų objektyviai pateisinamas, pvz., ekonominės krizės arba gaivalinės nelaimės metu. Be to, senatvės pensijos dydžio apsauga pripažįstama ne tik pagal minėtąjį principą, bet taip pat nurodoma, kad asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę. Pagrįsdamas tokį savo sprendimą Konstitucinis Teismas nurodė, jog ir EŽTT praktikoje teisė į senatvės pensiją yra siejama su teise į nuosavybę (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas). Šioje vietoje atkreiptinas dėmesys į tai, jog, kaip matyti iš Teismo doktrininės nuostatos „turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką“, nuosavybės teisė yra susiejama su konkrečiu senatvės pensijos dydžiu, kuris yra mokamas. Taigi būtent ši doktrininė nuostata, kaip minėta, ir skiriasi nuo EŽTT praktikos, kurioje nuosavybės teisė nėra susiejama su konkrečiu dydžiu. Analizuojant nuosavybės aspektą – verta paminėti ir tai, jog V. Vaičaitis apskritai kritikuoja tokį nuosavybės teisės į senatvės pensiją atsiradimo momentą, kuomet jis susiejamas su dvejomis sąlygomis, t. y. pensija turi būti ne tik paskirta, bet ir pradėta mokėti. Jo vertinimu, jeigu asmeniui pensija jau buvo paskirta, tačiau dėl kažkokių priežasčių dar nemokama, galima teigti, kad asmuo jau turi teisėtą lūkestį dėl šios pensijos mokėjimo ir neteisėtai yra diskriminuojamas (Vaičaitis, 2003, p. 58).

Kalbant toliau apie senatvės pensijų susiejimą su nuosavybės apsaugos principu – pasakytina, kad buvo suformuluota imperatyvi nuostata, kuri draudžia mažinti (išskyrus ypatingas situacijas) paskirtos ir pradėtos mokėti senatvės pensijos dydį, todėl ateityje pensija gali tik didėti. Tai, be kita ko, reiškia, jog negali būti ir tokio teisinio reguliavimo, kuomet jau paskirta ir mokama senatvės pensija sumažinama (apribojama), jeigu asmuo

vėl tampa ekonomiškai aktyviu ir turi draudžiamųjų pajamų. Atsižvelgdamas į pirmiau nurodytus aspektus Teismas pripažino, kad dirbantiems pensininkams taikomas minėtasis apribojimas prieštaravo Konstitucijos 23 ir 52 str. bei konstituciniam teisinės valstybės principui (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas). Šioje vietoje atkreiptinas dėmesys į tai, jog teisinėje literatūroje akcentuojama, kad Konstitucinio Teismo taikomas nuosavybės apsaugos principas, be kita ko, neįtvirtino absoliutaus draudimo dirbantiems pensininkams mažinti senatvės pensijos dydį. Teismas iš esmės konstatavo, kad nuosavybės apsaugos principas būtų pažeistas, jeigu naujas reguliavimas su įtvirtintu apribojimu būtų taikomas ir tiems asmenims, kuriems pensijos jau buvo paskirtos ir mokamos pagal ankstesnes įstatymo nuostatas neįtvirtinusiomis tokio ribojimo (Petrylaitė, 2012, 81 psl.). Todėl galima sakyti, kad įstatymų leidėjui paliekama atitinkamo laipsnio diskreciją numatyti aptariamąjį apribojimą, tačiau toks teisinis reguliavimas gali būti taikomas tik į ateitį, t. y. busimiesiems senatvės pensijų gavėjams.

Konstitucinio Teismo apsisprendimas suformuluoti tokią nuosavybės teisės sampratą ir jos teikiamą apsaugą senatvės pensijoms – nevienareikšmiškai ir kritiškai vertinamas teisės doktrinoje. V. Vaičaitis teigia, kad Teismas pasielgė neapdariai susiedamas socialinio draudimo pensijas su asmens teise į nuosavybę ir neįvertino solidarumo principo esmės. Senatvės pensija neturėtų būti asmens nuosavybė, kadangi ji neatitinka tradicinės nuosavybės sampratos, t. y. teisės į senatvės pensiją negalima paveldėti ar kitu būdu perduoti kitam asmeniui. Ši teisė kyla iš visuomenės narių solidarumo, o senatvės pensijų dydžiai, be kita ko, yra priklausomi nuo ekonominės valstybės gerovės, šalies demografinės situacijos, todėl valstybinis socialinis pensijų draudimas yra solidarumo principu besiremianti sistema, o ne asmens nuosavybė (Vaičaitis, 2010, p. 34-36). Šioje vietoje reikėtų pastebėti ir tai, jog Teismo vėlesnėje doktrinoje yra konstatuota, kad teisės į pensiją samprata negali būti tapatinama su ordinarinėje teisėje, *inter alia*, civilinėje teisėje įtvirtinta nuosavybės teisės samprata (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Taigi Teismas leidžia suprasti, jog nuosavybės teisė į senatvės pensiją yra specifinė, todėl nebūtinai turi turėti visus bruožus, kurie būdingi iš civilinių teisinių santykių kylančiai nuosavybės teisei.

Su pirmiau minėto autoriaus pozicija ne visiškai sutinka V. Petrylaitė. Jos nuomone, tai kad socialinio draudimo pensijų sistema yra grindžiama solidarumo principu dar nereiškia, jog teisė į senatvės pensiją gali būti supriešinama su nuosavybės teise, t. y. šios abi teisės gali egzistuoti greta, todėl teisę į socialinę išmoką yra pagrįsta vertinti kaip teisę į nuosavybę. Juo labiau, kad nuosavybės teisė į senatvės pensiją yra pripažįstama ir EŽTT praktikoje. Tačiau autorė taip pat kritiškai vertina Teismo suformuluotą jurisprudenciją tuo

aspektu, kad nuosavybės teisė į senatvės pensiją buvo susieta su absoliučiu lūkesčiu gauti anksčiau nustatytą konkretų pensijos dydį. Ji nurodo, jog Konstitucinis Teismas, pasirėmęs EŽTT praktika, smarkiai nuo jos nukrypo, kadangi tarptautinis teismas teisės į nuosavybę nesieja su teise gauti konkretaus dydžio išmoka. Socialinė išmoka pripažįstama nuosavybe tik todėl, kad EŽTT apskritai patikrintų, ar ginčas gali būti sprendžiamas pagal Pirmojo protokolo nuostatas. Taip pat autorė akcentuoja, jog Konstitucinis Teismas nepasisakė ir nevertino, kad tuo metu įtvirtintos griežtesnės pensijų mokėjimo sąlygos buvo nulemtos ekonominių veiksnių, siekio subalansuoti socialinio draudimo biudžetą, o pati dirbančių pensininkų teisė į senatvės pensiją nebuvo smarkiai suvaržyta, nes senatvės pensijos dydis, atsižvelgiant į gaunamas draudžiamąsias pajamas, buvo tik tam tikrą laiką apribotas (Petrylaitė, 2012, p. 86-91).

Galima pritarti išsakomoms alternatyvioms pozicijoms, kadangi nuosavybės teisės į senatvės pensiją susiejimas su konkrečiu dydžiu gana plačiai suvaržo įstatymų leidėjų vykdamant pensijų sistemos pertvarkas. Susiklosto situacija, kad tik ekonomiškai aktyvių asmenų sąskaita galima atlikti neigiamus pensijų socialinio draudimo pokyčius. Todėl būtų neteisinga, jeigu asmuo, kuris visą gyvenimą buvo ekonomiškai aktyvus ir mokėjo socialinio draudimo įmokas, gautų mažą senatvės pensiją, kurios dydis neatspindėtų jo indėlio į solidarumu paremtą pensijų sistemą, t. y. nederėtų pernelyg suabsoliutinti vien tik dabartinių pensininkų poreikių.

Senatvės pensijų siejimas su nuosavybės teise nėra išskirtinis reiškinys tik Lietuvos Konstitucinio Teismo doktrinoje. Pavyzdžiui, Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas taip pat senatvės pensijas sieja su nuosavybės teise, tačiau leidžia pertvarkyti pensijų sistemą mažinant teikiamas jos naudas, jeigu tai pagrįsta viešuoju interesu, pvz., demografiniai pokyčiai gali paveikti pensijų sistemos finansinį stabilumą. Tačiau, kaip C. Janda pažymi, Vokietijoje pats pensijų draudimo įstatymas neleidžia mažinti jau mokamų senatvės pensijų, o tai, autorės vertinimu, kritikuotina, nes tokiu būdu pensijų socialinio draudimo finansinio pajėgumo našta (pvz., dėl demografinių problemų) tenka tik būsimiems pensininkams, t. y. jaunoji karta turės mokėti didesnes socialinio draudimo įmokas, susidurs su didesniu pensiniu amžiumi, todėl turės ilgiau išlikti ekonomiškai aktyviais, bet tuo pačiu gaus mažesnes pensijas (Janda, 2020, p. 44-45, 55).

Minėta, jog Konstitucijos 52 str., kuris laiduoja senatvės pensijas, turi būti aiškinamas sistemiškai ir su Konstitucijos 48 str. 1 d. įtvirtinta teise laisvai pasirinkti darbą bei verslą. Konstitucinio Teismo vertinimu, įtvirtinus apribojimą dirbantiems pensininkams, kuriems senatvės pensija buvo paskirta ir mokama, gauti viso dydžio socialinę išmoką, be kita ko, yra pažeidžiama ir Konstitucijos 48 str. 1 d. Tokiu atveju, anot Teismo, asmuo atsiduria

teisinėje padėtyje, kai turi rinktis, ar neužsiimti aktyvia ekonomine veikla ir gauti visą senatvės pensiją, ar užsiimti aktyvia ekonomine veikla, tačiau negauti visos senatvės pensijos, t. y. asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netenka kitos konstitucinės teisės. Tačiau ir šia Teismo jurisprudencijos nuostata smarkiai abejojama teisės doktrinoje. J. Maculevičiaus vertinimu, buvo nepakankamai įsigilinta į senatvės pensijos, kaip socialinės išmokos, esmę. Autorius akcentuoja, jog pensijos sąvoka turi būti gretinama su nedarbingais, negalinčiais savęs išlaikyti asmenimis, todėl socialinės apsaugos teisės moksle visada buvo laikomasi nuomonės, jog solidarumu ir einamuoju finansavimu grįsta pensijų socialinio draudimo sistema yra skirta tam, kad galėtų būti paremti sulaukę atitinkamo amžiaus ir nedarbingi asmenys (Maculevičius, 2004, p. 9). V. Vaičaitis taip pat nurodo, kad bendra taisyklė yra ta, kad socialinio draudimo išmokomis neturėtų naudotis asmenys, kurie gali dirbti ir taip išlaikyti save. Priešingu atveju yra iškreipiamas pats solidarumo principas, kuomet dirbantys išlaiko nedarbingus. Be to, autorius nurodo, jog dirbantiems pensininkams neteisinga mokėti viso dydžio senatvės pensiją dar ir dėl to, kad jie paprastai užima darbo vietą, kurią galėtų užimti darbingo amžiaus asmuo. Pastarieji asmenys yra bedarbiai ir susiduria su įvairiais iššūkiais neturėdami jokių pajamų (Vaičaitis, 2010, p. 36-37). Tuo tarpu V. Petrylaitė apskritai neįžvelgia asmens teisės laisvai pasirinkti darbą bei užsiimti verslu pažeidimo. Ji teigia, kad asmuo yra visiškai laisvas nedirbti ir gauti visą senatvės pensiją arba dirbti ir negauti visos senatvės pensijos, tačiau užsitikrinti didesnę senatvės pensiją ateityje, kuomet dirbtas laikotarpis bus įskaitytas į stažą (Petrylaitė, 2012, p. 92). Iš tiesų, kaip pirmojoje šio darbo dalyje buvo pažymėta, senatvės socialinė rizika yra siejama su atveju, kuomet asmuo sulaukęs atitinkamo amžiaus tampa nedarbingas ir nebegalintis vykdyti aktyvios ekonominės veiklos. Būtent dėl to turi būti mokamos senatvės pensijos, t. y. siekiant kompensuoti prarastas pajamas. Todėl galima teigti, kad Teismas, suformuluodamas aptariamąją nuostatą, nukrypsta nuo senatvės socialinės rizikos sampratos, nes teigia, jog visa senatvės pensija (jau paskirta ir mokama) turi būti mokama ir darbingam pensininkui galinčiam save išlaikyti. Atsižvelgiant į tai, kad pensijų socialinio draudimo sistema yra priklausoma nuo valstybės ekonominės būklės, nedarbo lygio, yra grindžiama solidarumo principu ir patiria iššūkius dėl prastėjančios demografinės situacijos šalyje, pagrįstai galima abejoti dėl visos senatvės pensijos mokėjimo dirbantiems pensininkams.

EŽTT taip pat yra nagrinėjęs atvejį dėl senatvės pensijų mokėjimo dirbantiems pensininkams. Byloje *Lakićević ir kt. prieš Juodkalniją ir Serbiją* pareiškėjams buvo paskirta senatvės pensija pagal teisinį reguliavimą, kuomet darbas ne visą darbo dieną nebuvo priežastis nemokėti senatvės pensijos ar jos dalies. Tačiau pakeitus teisės aktus

pareiškėjams senatvės pensijų mokėjimas buvo sustabdytas, kadangi ekonomiškai aktyvi veikla tapo nesuderinama su senatvės pensijų mokėjimu. EŽTT pripažino, jog valstybė gali priimti taisykles, kuomet apmokamas darbas lemia pensijos nemokėjimą, tačiau tokiu būdu suvaržant asmens nuosavybę svarbu laikytis, kaip darbe jau buvo minėta, trijų sąlygų testo. EŽTT nustatė, jog minėtasis apribojimas buvo teisėtas, nes jį įtvirtino teisės aktai, o juo siekta teisėto tikslo, t. y. socialinio teisingumo bei valstybės ekonominės gerovės. Tačiau tarptautinis teismas nenustatė apribojimo proporcingumo sąlygos. Jo vertinimu, pagal tuometu galiojantį teisinį reguliavimą paskyrus senatvės pensijas, be kita ko, buvo pripažinta, jog pareiškėjai atitinka sąlygas joms gauti. Taip pat pensijų mokėjimo sustabdymą lėmė ne su pareiškėjais susijusios aplinkybės, bet pasikeitęs teisinis reglamentavimas. Būtent tai ypač paveikė jų teises į šią socialinę išmoką, nes keletą metų mokėtos pensijos mokėjimas buvo visiškai sustabdytas, be kita ko, neatsižvelgiant į pajamų, gaunamų dirbant ne visą darbo dieną, dydį. Be to, EŽTT akcentavo, jog, atsižvelgiant į tai, kad asmenys dirbo ne visą darbo dieną, senatvės pensija pareiškėjams sudarė didelę jų mėnesinių pajamų dalį. Pernelyg didelę naštą pareiškėjams užkrovė ir tai, jog jie buvo įpareigoti gražinti dar ir dalį gautų senatvės pensijos išmokų, kurios buvo išmokėtos po įsigaliojusio teisinio reguliavimo, įtvirtinusio senatvės pensijų mokėjimo sustabdymą, kuomet asmuo yra ekonomiškai aktyvus. Tačiau EŽTT pabrėžė, jog galėjo būti visiškai kitas vertinimas, jeigu būtų buvęs įtvirtintas pagrįstas ir proporcingas senatvės pensijų sumažinimas, o ne visiškasis jų mokėjimo sustabdymas. Taip pat kitokį vertinimą galėjo nulemti ir pereinamojo laikotarpio įtvirtinimas teisės aktuose, kuris leistų prisitaikyti prie naujos tvarkos (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimas).

Taigi matyti, kad EŽTT, skirtingai nei Konstitucinis Teismas interpretuodamas Konstitucijos turinį, nekonstatavo, jog Pirmasis protokolai draudžia dirbantiems pensininkams sustabdyti paskirtos ir mokamos senatvės pensijos mokėjimą, ar sumažinti jos dydį, jeigu yra laikomasi trijų sąlygų testo. Pažymėtina, kad darbe yra minėta, jog konstitucinis nuosavybės apsaugos principas nedraudžia sieti senatvės pensijos dydžio (ar jos mokėjimo) su ekonominės veiklos faktu, jeigu toks teisinis reguliavimas taikomas busimiesiems pensininkams. Todėl manytina, jog tokio teisinio reguliavimo taikymas būsimiesiems senatvės pensijų gavėjams, be kita ko, nepažeistų ir galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą, nes Konstitucinis Teismas šį pažeidimą konstatavo kartu su nuosavybės teisės pažeidimu ir esant visai kitoms faktinėms aplinkybėms, t. y. senatvės pensijų mažinimas buvo taikomas ir jau paskirtoms bei mokamoms senatvės pensijoms, jeigu asmuo užsiėmė aktyvia ekonomine veikla.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas šiame skyriuje aptariamąjį teisinį reguliavimą, kuomet dėl draudžiamųjų pajamų turėjimo senatvės pensija buvo *per se* mažinama, nesuformulavo įstatymų leidėjui pareigos kompensuoti dirbusiems pensininkams sumažintą pensijos dalį. Tačiau įstatymų leidėjas pasinaudojo savo diskrecija ir 2007 m. priėmė Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės ir invalidumo pensijų dalies išmokėjimo įstatymą (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo..., 2007). Šiuo teisės aktu buvo įsipareigota kompensuoti patirtus praradimus per 2008 – 2010 m., o vėliau laikotarpis prailgintas nustačius 2008 – 2012 m. terminą. Atidėtas galutinis pensijų dalies išmokėjimo terminas, be kita ko, nulėmė ir konstitucinės justicijos ginčą, nes buvo suabejota, ar tai nepaneigia teisėtų lūkesčių principo. Tačiau Konstitucinis Teismas pastebėjo, jog atidėjimas buvo nulemtas ekonominio sunkmečio (t. y. ekonominės krizės), todėl taip sutrikus pajamų į valstybės biudžetą surinkimui, kad valstybė nebepali nustatytais terminais vykdyti prisiimtų finansinių įsipareigojimų, galima atidėti šių įsipareigojimų vykdymą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas).

3.3. Pensijų socialinio draudimo stažo laikotarpis ir jo santykis su pensijų socialinio draudimo įmokų mokėjimu

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pereita iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką. Todėl natūralu, kad tuo metu Lietuvos verslui kilo įvairiausių iššūkių prisitaikant prie naujų ekonominių sąlygų. Reikėjo užtikrinti verslo efektyvumą ir pelningumą, sukaupti pakankamai lėšų darbuotojų darbo užmokesčiams išmokėti bei socialinio draudimo įmokoms sumokėti. Tačiau, kaip minėta, viskas nebuvo taip paprasta ir lengva, todėl Konstituciniam Teismui teko nagrinėti konstitucinės justicijos bylą dėl pensijų socialinio draudimo stažo laikotarpio įskaitymo, kai asmuo atliko darbo funkciją, bet socialinio draudimo įmokų darbdavys nesumokėjo.

Teismas aiškino Socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatą, kuri nurodė, jog valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą sudaro „laikas, per kurį šie asmenys patys moka arba už juos yra mokamos įstatymo jiems nustatytos privalomos valstybinių socialinio draudimo pensijų įmokos“, tokiame kontekste, kai darbdavys nesumoka minėtųjų įmokų, t. y. ar net tokiu atveju laikotarpis turi būti įskaitomas į asmens stažą. Teismas nutarime labai išryškino pensijų socialinio draudimo santykių subjektų – draudėjų ir socialinį draudimą vykdančių institucijų – tinkamą savo pareigų atlikimą. Draudėjai turi pareigą apskaičiuoti, atskaityti ir sumokėti pensijų socialinio draudimo įmokas, o socialinio draudimo įstaigos turi pareigą užtikrinti, kad tos įmokos būtų sumokėtos. Taip pat

pažymėjo, kad socialinio draudimo įstaigos turi pakankamai įgaliojimų atlikti minėtąją savo pareigą, t. y. gali draudėjui pritaikyti administracinę atsakomybę, duoti draudėjui privalomus vykdyti nurodymus, turi teisę ne ginčo tvarka iš draudėjo sąskaitos banke išieškoti nesumokėtas socialinio draudimo įmokas ir pan. Todėl būtent privalomai (o ne savanoriškai) pensijų socialiniu draudimu draudžiamas asmuo neturėtų nukentėti, jeigu minėtieji subjektai netinkamai įgyvendina savo pareigas. Teisės aktai nenustato pareigos apdraustiesiems kontroliuoti, kaip tie subjektai laikosi savo pareigų, todėl asmenys negali būti priklausomi nuo konkrečių darbdavio ar socialinio draudimo įstaigų veiksmų. Konstitucinio Teismo vertinimu, pensijų socialinio draudimo stažas turi būti suprantamas kaip laiko tarpas, per kurį asmuo savo darbu kuria vertybes, taip pat ir socialinio draudimo lėšas. Vadinasi šio laiko tarpo negalima susieti su faktu, ar darbdavys įvykdė savo pareigą bei sumokėjo įmokas. Priešingas draudimo stažo laikotarpio traktavimas neužtikrintų valstybės pareigos laiduoti senatvės pensijas, o tai prieštarautų Konstitucijos 52 str. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas). Su tokia Teismo pozicija reiktų sutikti, kadangi valstybė, privalomai įpareigodama asmenį paskirti dalį savo darbo užmokesčio dabartinių pensininkų senatvės pensijų mokėjimui, turi imtis visų veiksmų, kad pensijų socialinio draudimo sistema tinkamai funkcionuotų ir būtų laikomasi nustatytųjų pareigų. Būtų neteisinga ir neracionalu, jeigu neigiamų padarinių našta būtų perkeliama ant ekonomiškai aktyvių asmenų pečių, vien dėl to, kad atsakingi subjektai neįvykdė savo pareigų. Tai, be kita ko, lemtų visuomenės nepasitikėjimą socialinio draudimo sistema ir suformuotų konstitucinės teisės į senatvės pensiją teisinį nesaugumą bei pažeidžiamumą.

Pensijų socialinio draudimo stažas yra analizuotas ir per vieną iš privalomųjų reikalavimų teisei į senatvės pensiją įgyti. Pareiškėjas kreipėsi į Konstitucinį Teismą su klausimu, ar galima susieti senatvės pensijos skyrimą ir mokėjimą ne tik su atitinkamu amžiumi ir su įgytu socialinio draudimo stažu, bet ir su būtinybe turėti minimalųjį stažą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Darbe jau buvo minėta, jog reglamentuojant senatvės pensijų mokėjimą yra svarbu atsižvelgti į asmens indėlį sudarant materialines senatvės pensijų mokėjimo prielaidas, kuris suprantamas kaip laikas, kurį buvo mokėtos socialinio draudimo įmokos, bei bendra įmokų suma. Todėl ir analizuojamoje konstitucinės justicijos byloje minimalusis stažas buvo siejamas su asmens indėliu. Teismas laikėsi pozicijos, jog teisės į senatvės pensiją įgijimas negali nepriklausyti ar menkai priklausyti nuo asmens indėlio sukaupiant valstybinio socialinio draudimo fondo lėšas, todėl įstatymai gali sieti senatvės pensijų mokėjimą su minimaliuoju stažu. Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas minimalųjį 15 m. stažo reikalavimą,

atsižvelgė į laiką, kurį buvo mokamos socialinio draudimo įmokos, todėl tinkamai apibrėžė asmens indėlio pakankamumą sudarant materialines prielaidas gauti senatvės pensiją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Minimalaus draudimo stažo reikalavimas yra įtvirtinamas ir kitose ES valstybėse, pvz., Ispanijoje, Slovėnijoje, Latvijoje, Estijoje – 15 m., Vokietijoje, Italijoje – 5 m. ir t. t. (Mutual Information System on Social...). Todėl Teismo jurisprudencijoje buvo atsižvelgta į solidarumo principą bei laikytasi savo nuosekliai formuojamo imperatyvo, jog turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuris leistų užtikrinti pensijų socialinio draudimo lėšų sukauptumą. Galimybė numatyti minimalųjį stažą, be kita ko, leidžia asmenį motyvuoti bent kažkokį laiką būti ekonomiškai aktyviu bei užtikrinti socialinio draudimo esmę ir veikimo principą, kuomet darbingo amžiaus asmenys išlaiko nedarbingus visuomenės narius. Galų gale, būtų neteisinga naudoti socialinio draudimo lėšas asmens senatvės pensijos mokėjimui, kuris pats prie senyvo amžiaus asmenų išlaikymo prisidėjo labai mažai. Tai lemtų pensijų socialinio draudimo supanašėjimą su socialinės paramos teikimu.

Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs, jog padidėjęs senatvės pensijos dydis, kurį nulėmė pensijų sistemos reformos metu atliekami pensijų perskaičiavimai, negali sudaryti teisiškai pagrįstų lūkesčių ir toliau gauti didesnę senatvės pensiją. Pareiškėjas ginčijo teisinį reguliavimą, kuris numatė, jog draudžiamųjų pajamų koeficientas negali būti didesnis nei 5, nors pirmiau jis nebuvo ribojamas. Minėtasis dydis buvo reikalingas perskaičiuojant iki Socialinio draudimo pensijų įstatymo įsigaliojimo paskirtas senatvės pensijas. Todėl susiklostė situacija, kuomet perskaičiuotos senatvės pensijos buvo dar kartą perskaičiuotos, tačiau draudžiamųjų pajamų koeficientas buvo imamas ne didesnis nei 5. Tai, be kito ko, lėmė senatvės pensijų dydžio sumažėjimą. Nuosekliai plėtodamas savo praktiką Teismas dar kartą akcentavo, jog socialinio draudimo sistemoje senatvės pensijos dydis negali nepriklausyti nuo asmens indėlio sudarant materialines senatvės pensijų mokėjimo prielaidas. Teisinis lūkestis, kylantis iš teisinės situacijos, kai senatvės pensijos dydžio padidėjimą lemia vien tik pensijų perskaičiavimo taisyklės, priimtose vykdančios pensijų sistemos reformą, negali būti ginamas. Tokios taisyklės nustatymas, anot Teismo, negali būti laikomas pakankamu pagrindu atsirasti teisėtiems lūkesčiams, jog įgytosios teisės bus ginamos Konstitucijos, jeigu asmens indėlis į socialinį draudimą nepadidėjo. Be to, įstatymu buvo įtvirtinta nemažinimo taisyklė, t. y. perskaičiuota senatvės pensija negalėjo būti mažesnė už iki reformos paskirtą ir mokėtą senatvės pensiją. Tai leido užtikrinti iš Konstitucijos 52 str. kylančios teisės į senatvės pensiją apsaugą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas).

Iš analizuotų aspektų yra akivaizdu, kad Konstitucinis Teismas asmens indėlį į pensijų socialinį draudimą traktuoja kaip pagrindą, kuris turėtų nulemti senatvės pensijos dydį ir pačios teisės į senatvės pensiją atsiradimą. Natūralu, jog taip ir turėtų būti, siekiant neiškreipti pačio pensijų socialinio draudimo esmės ir, be kita ko, užtikrinant visų sistemos dalyvių interesų balansą. Be to, būtinojo ar minimalaus stažo reikalavimų įtvirtinimas yra įprastas reiškinys pensijų socialiniame draudime, tačiau juos nustatant svarbu išlaikyti protingus dydžius, kad tai pernelyg nesuvaržytų (neapsunkintų) galimybių įgyti teisę į senatvės pensiją.

3.4. Draudžiamųjų pajamų dydis kaip riba, nuo kurios asmuo privalomai draudžiamas pensijų socialiniu draudimu

Valstybė, vykdydama pareigą laiduoti senatvės pensijas, sukūrė pensijų socialinio draudimo sistemą, kurios pagrindinis finansavimo šaltinis yra ekonomiškai aktyvių asmenų pensijų socialinio draudimo įmokos. Kitaip sakant, asmuo, nusprendęs vykdyti darbinę veiklą, yra įpareigojamas dalį savo uždarbio paskirti dabartinių pensininkų senatvės pensijų mokėjimui. Minėta, kad Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog toks įpareigojimas negali tapti asmeniui per sunkia finansine našta, todėl įstatymų leidėjas turi pasiekti proporcingą balansą tarp pensijų socialinio draudimo lėšų surinkimo bei pareigos mokėti pensijų socialinio draudimo įmokas.

Konstitucinis Teismas analizavo minėtosios pusiausvyros laikymąsi per tai, ar galima nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuomet savarankiškai dirbančių asmenų pareiga mokėti pensijų socialinio draudimo įmokas, būtų susieta su gaunamų draudžiamųjų pajamų dydžiu. Teismo analizuotos trys Valstybinio socialinio draudimo įstatymo redakcijos nustatė, jog savarankiškai dirbantys asmenys, gaunantys ne mažesnes kaip 12 minimalių mėnesinių algų (toliau – MMA) metines pajamas, privalėjo mokėti socialinio draudimo įmokas bazinei pensijai ir papildomai pensijos daliai, o gaunantys mažesnes nei 12 MMA metines pajamas – tik bazinei pensijai. Pažymėtina, kad savarankiškai dirbantys asmenys, gaunantys mažesnes nei 12 MMA metines pajamas ir atitinkantys vieną iš įtvirtintų sąlygų (pvz., buvo Valstybinio socialinio draudimo fondo pensininkai arba draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ir pan.), galėjo nemokėti pensijų socialinio draudimo įmokų. Kitaip sakant, pareiga dalyvauti valstybinio socialinio pensijų draudimo sistemoje priklausė nuo gaunamų draudžiamųjų pajamų dydžio bei asmens teisinės padėties (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Todėl dėl tokio teisinio reguliavimo kilo klausimai, ar nepažeidžiama valstybės pareiga laiduoti senatvės pensijas, ar asmenys nėra diskriminuojami, ar nevaržoma teisė laisvai pasirinkti darbą bei ar nepažeidžiami konstitucinio teisingumo, teisinės valstybės principai. Konstitucinio Teismo vertinimu, toks teisinis reglamentavimas nepažeidžia jokių Konstitucijos normų bei principų. Priešingai, jis nepaneigia to, kad asmenys, atitinkantys sąlygas teisei į senatvės pensiją įgyti, senatvės pensiją ateityje gaus, todėl Konstitucijos 52 str. įtvirtinta pareiga valstybei laiduoti senatvės pensijas yra užtikrinama. Be to, Teismas akcentavo, kad susiejus pareigą mokėti socialinio draudimo įmokas su minimaliu gaunamų draudžiamųjų pajamų dydžiu, kuris lygus MMA, yra siekiama konstituciškai pagrįstų tikslų. Visų pirma, siekiama surinkti socialiniam draudimui vykdyti reikalingas lėšas, o visų antra, siekiama, kad pareiga mokėti socialinio draudimo įmokas nebūtų asmeniui per sunkia našta, kuri lemtų, jog tas pats asmuo taptų socialiai remtinu. Kitaip sakant, nurodoma, jog mažas pajamų dydis yra pagrindas nenustatyti pareigos mokėti socialinio draudimo įmokų. Tai lemia, kad asmenys suskirstomi į dvi grupes objektyviu pagrindu, t. y. pagal gaunamų draudžiamųjų pajamų dydį, kas nei diskriminuoja, nei nustato privilegijas. Taip pat Konstitucinis Teismas pastebėjo, jog minėtosios nuostatos niekaip nebuvo susijusios su asmenų teise pasirinkti darbą ar užsiimti tam tikru verslu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Darbe jau buvo minėta, jog Pirmojo protokolo 1 str. nustato, jog asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe, tačiau tuo pačiu pažymima, kad valstybė, be kita ko, turi teisę įstatymu nustatyti mokesčių ar kitų rinkliavų mokėjimą. EŽTT taip pat yra pasisakęs dėl pareigos dalyvauti pensijų socialiniame draudime, todėl verta būtų paanalizuoti, ar Konstitucinio Teismo doktrinos nuostatos, susijusios su socialinio draudimo įmokų mokėjimo naštos pakėlimu, atspindi, ar yra panašios su EŽTT praktikos nuostatomis.

Byloje *Ackermann ir Fuhrmann prieš Vokietiją* pareiškėjai (darbuotojai) nurodė, jog pareiga dalyvauti pensijų socialinio draudimo sistemoje yra jų nuosavybės teisės pažeidimas, o lėšos, kurias jie paskiria socialinio draudimo įmokoms, duotų didesnę grąžą investuojant jas į privačią pensijų sistemą. EŽTT, be kita ko, pažymėjo, jog Pirmojo protokolo 1 str. leidžia nustatyti privalomąsias pensijų socialinio draudimo įmokas, tačiau tos įmokos negali užkrauti pernelyg didelės naštos suinteresuotajam asmeniui arba iš esmės trukdyti jo finansiniam stabilumui. Teismas nenustatė, jog atitinkamą laikotarpį nuo 17,5 iki 20,3 % svyravusios socialinio draudimo įmokos (skaičiuojant nuo darbo užmokesčio), kurias lygiomis dalimis turėjo mokėti pareiškėjai ir jų darbdaviai, pareiškėjams būtų užkrovusios pernelyg didelę naštą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. rugsėjo 8 d.

sprendimas). Taigi, kaip ir Konstitucinis Teismas, EŽTT iš esmės pabrėžia, jog nustatant socialinio draudimo įmokų tarifus, atvejus, kuomet galima jų nemokėti, be kita ko, būtina užtikrinti pakeliamą finansinę naštą.

Tuo tarpu byloje *Fratrik prieš Slovakiją* pareiškėjas (savarankiškai dirbantis asmuo) teigė, jog socialinio draudimo įmokos jam užkrauna pernelyg didelę finansinę naštą, kadangi yra nustatytas minimalus socialinio draudimo įmokų dydis susietas su minimaliu šalies atlyginimu. Kitaip sakant, socialinio draudimo įmokos buvo skaičiuojamos nuo minimalaus šalies atlyginimo nepaisant to, kad pareiškėjas jo neuždirbdavo. EŽTT pripažino, jog pareiga mokėti socialinio draudimo įmokas yra asmens nuosavybės varžymas, tačiau jomis siekiama vykdyti valstybės funkcijas socialinėje srityje (teisėtas tikslas). Išanalizavęs faktines aplinkybes tarptautinis teismas pažymėjo, kad pareiškėjo uždarbis per metus buvo labai mažas, pvz., 1996 m. jis buvo 18225 Slovakijos kronų (toliau – SKK), o 1999 m. jis siekė tik 675 SKK ir pan. Kai tuo tarpu nuo 1996 m. balandžio 1 d. minimalus darbo užmokestis buvo 2700 SKK per mėnesį (t. y. 32400 SKK per metus). Todėl EŽTT nekonstatavo pernelyg didelės naštos pareiškėjo atžvilgiu bei nurodė, jog esant tokioms aplinkybėms, apskritai asmuo nebegali būti suinteresuotas tęsti savarankišką veiklą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. gegužės 25 d. sprendimas). Šioje vietoje EŽTT pasisako griežčiau nei Konstitucinis Teismas, nes nurodo, kad jeigu asmuo iš savarankiškos veiklos gauna mažas pajamas, tai nesuponuoja pareigos atleisti jį nuo socialinio draudimo įmokų mokėjimo. Priešingai, toks asmuo turėtų nutraukti tokią veiklą.

Atsižvelgiant į visa tai, kas pirmiau išdėstyta, galima teigti, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencija, be kita ko, iš esmės atspindėdama EŽTT praktikos nuostatas, patvirtina įstatymų leidėjo teisę (pareiga) įpareigoti ekonomiškai aktyvius asmenis mokėti pensijų socialinio draudimo įmokas, kad būtų užtikrintas senatvės pensijų finansavimas, tuo pačiu neužkraunant nepakeliamos naštos asmeniui. Vadinasi negali susiklostyti teisinė situacija, kuomet įpareigojimas mokėti socialinio draudimo įmokas lemtų, kad asmuo nebegalėtų iš uždarbio patenkinti asmeninių ir šeimos poreikių. Teisinis reguliavimas turi būti toks, kad nesupriešintų dviejų vertybių, t. y. pareigos laiduoti senatvės pensijas bei teisės į aktyvios ekonominės veiklos uždarbį.

3.5. Senatvės pensijų mažinimas ištikus ekonominei krizei

Šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse yra plėtojama rinkos ekonomika, kurios vienas iš bruožų – kartas nuo karto galinčios kilti ekonominės krizės. Savaimė suprantama, jog tai darbo neigiamą įtaką valstybės ekonominiam stabilumui bei vystymuisi, o tuo pačiu ir valstybinėms socialinio draudimo senatvės pensijoms. T. Birmontienė taip pat akcentuoja, kad socialinėse teisėse ryškiai atsispindi ekonominis elementas, todėl jų įgyvendinimas ypač priklauso nuo valstybės ekonominių galimybių (Birmontienė, 2012, p. 1009). 2008 m. kilusi pasaulio ekonominė krizė palietė ir Lietuvą, todėl įstatymų leidėjui neišvengiamai teko imtis priemonių suvaldyti jos padarinius. Visa tai neaplenkė ir senatvės pensijų teisinio reguliavimo, kuomet 2009 m. priimtu Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinuoju įstatymu (toliau – Laikinasis įstatymas), jos buvo sumažintos (Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo..., 2009). Natūralu, kad tokio teisinio reguliavimo, kuris, be kita ko, suvaržė įgytąją teisę į senatvės pensiją, konstitucingumą teko nagrinėti Konstituciniam Teismui.

Kalbant apie įstatymų leidėjo diskreciją senatvės pensijų atžvilgiu, kuomet valstybėje kyla ekonominė krizė, pažymėtina, jog jau 2002 m. Konstitucinis Teismas akcentavo, kad valstybėje gali susidaryti tokia ypatinga situacija (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti. Tokiais išimtiniais atvejais pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant senatvės pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Sumažintos senatvės pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t. y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija. Tai turi būti daroma laikantis proporcingumo principo, t. y. nepažeidžiant pusiausvyros tarp asmens ir visuomenės interesų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas). Teismo vertinimu, konstituciniai teisinės valstybės, teisingumo, proporcingumo, lygiateisiškumo, taip pat socialinio solidarumo principai, be kita ko, suponuoja tai, kad ekonomikos, finansų krizės našta tolygiai ir proporcingai turėtų dalytis visa visuomenė (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Be to, pensijų mažinimo mastas turi būti tolygus ir nediskriminacinis, o įstatymų leidėjas, mažindamas paskirtas ir mokamas senatvės pensijas, turi nustatyti kylančių praradimų kompensavimo mechanizmą, kuris suponuotų teisingą minėtųjų praradimų kompensavimą per protingą laikotarpį, kai ypatinga situacija baigtusi. Pažymėtina, jog ekonominės krizės susiklostymas *per se* nesuponuoja įstatymų leidėjo teisės iš karto mažinti senatvės pensijas, t. y. negalima ekonominės krizės įveikimo naštos

pirmiausia užkrauti asmenims, be kita ko, taip apribojant senatvės pensijos garantiją ir nuosavybės teisę į šią išmoką. Turi būti išnaudotos visos kitos įmanomos priemonės siekiant suvaldyti ekonominės krizės padarinius. Svarbu paminėti, jog ir finansinio sunkmečio metu valstybė privalo likti aktyvi ir ieškoti būdų sukaupti lėšas, kurios reikalingos senatvės pensijoms mokėti, o senatvės pensijų mažinimas gali būti nustatomas ne ilgiau kaip vieniems biudžetiniams metams, t. y. svarstant ir tvirtinant kitų metų biudžetą iš naujo reikia įvertinti valstybės ekonominę situaciją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas).

Konstitucinis Teismas, analizuodamas Laikinojo įstatymo nuostatas, pripažino, jog jo priėmimas ir senatvės pensijų mažinimas, buvo pateisinamas sunkia valstybės ekonomine situacija (t. y. valstybėje susidarius ypatingai situacijai), kuomet neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina senatvės pensijoms mokėti. Įstatymo priėmimu siekta, be kita ko, apriboti Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto deficito didėjimą, taip pat buvo įtvirtintas terminuotas (laikinas) teisinio reguliavimo galiojimas, t. y. nuo 2010 m. sausio 1 d. iki 2011 m. gruodžio 31 d. Be to, įstatymų leidėjas atsižvelgė į proporcingumo principo imperatyvus, kurie suponuoja, kad: a) senatvės pensijų mažinimas turi atitikti teisėtą tikslą, jis turi būti būtinas tam tikslui pasiekti bei neturi varžyti asmens teisių daugiau nei reikia tam tikslui pasiekti; b) senatvės pensijų negalima sumažinti iki tokio dydžio, kad nebūtų užtikrinti minimalūs pensiją gaunančio asmens socialiniai priimtini poreikiai bei žmogaus orumą atitinkančios gyvenimo sąlygos, o pensija kuri ir užtikrina tik minimalius poreikius, apskritai negali būti mažinama. Laikinasis įstatymas neleido senatvės pensijoms sumažėti iki tokio dydžio, kuris neužtikrintų bent jau minimalaus poreikių patenkinimo ir žemintų asmens orumą. Kitaip sakant, įstatymu nustačius ribinį dydį, senatvės pensijos negalėjo būti perskaičiuojamos, jeigu neviršijo 650 Lt., o perskaičiuotos senatvės pensijos negalėjo būti mažesnės už nurodytąjį dydį. Taip pat minėtasis įstatymas užtikrino tolygų ir nediskriminacinį senatvės pensijų mažinimą, kadangi perskaičiuojant senatvės pensijos papildomą dalį, visiems buvo taikomas Vyriausybės patvirtintas sumažintas draudžiamųjų pajamų dydis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas).

Spręsdamas dėl senatvės pensijų mažinimo atitikties Konstitucijai Teismas pažymėjo, kad tai turi būti daroma tik numačius dėl mažinimo kilsiančių praradimų kompensavimą, o tai turi būti nustatyta nepagrįstai nedelsiant. Šioje vietoje pastebėtina, kad tik įstatymo forma turi būti nustatyti esminiai pensijų kompensavimo elementai (pagrindai, dydžiai ir pan.), todėl Vyriausybė gali nustatyti tik kompensavimo įgyvendinimo tvarką, pvz., gali numatyti, jog pirmiausiai bus kompensuojama sulaukusiems 70 m. ir pan. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog Laikinajame įstatyme *expressis*

verbis nebuvo įtvirtinti esminiai kompensavimo elementai, tačiau teisės akto nuostatą, kuria įstatymų leidėjas pasiūlė Vyriausybei iki 2010 m. liepos 1 d. parengti ir patvirtinti, be kita ko, senatvės pensijų kompensavimo tvarkos aprašą, Konstitucinis Teismas įvertino kaip įsipareigojimą įstatyme numatyti sumažintų pensijų kompensavimo esminius elementus. Toks sisteminis senatvės pensijų mažinimo reguliavimas nulėmė Teismo poziciją, jog tokiu būdu įstatymų leidėjas numatė dėl senatvės pensijų sumažinimo atsiradusių praradimų kompensavimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Matyti, jog Konstitucinis Teismas nurodo konkrečius standartus, kurių turi būti laikomasi mažinant valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijas ir akcentuoja, jog svarbiausi su tuo susiję klausimai turi būti sprendžiami tik įstatymu. Taip pat galima sakyti, jog Teismas suformuluoja tokią nuostatą, kad įstatymų leidėjas turi bent jau įtvirtinti įstatyme aiškų įsipareigojimą ateityje numatyti susidariusių praradimų kompensavimo mechanizmą, jeigu jis nėra nustatomas iš karto. Priešingu atveju, senatvės pensijų mažinimas neatitiktų konstitucinės doktrinos nuostatų.

Pažymėtina, jog teisės doktrinoje galima sutikti pozicijų, kurios kvestionuoja sumažintų senatvės pensijų kompensavimo pagrįstumą. V. Vaičiailio nuomone apie senatvės pensijų kompensavimą būtų galima kalbėti tik tada, jeigu valstybės valdžia piktnaudžiaudama savo padėtimi (t. y. be jokio objektyvaus pagrindo) nuspręstų sumažinti minėtąją socialinę išmoką (Vaičiailis, 2010, p. 42). V. Petrylaitė taip pat pateikia, be kita ko, vieno iš ekspertų nuomonę, jog pensijų sistemoje, kuri remiasi socialinio solidarumo principu, kompensavimas neturi būti atliekamas, nes išmokų dydis privalo priklausyti nuo įmokų masto. Be to, kompensavimas tenkina tik dabartinių senatvės pensijų gavėjų interesus ir užkrauna finansinę naštą ateities kartoms. Neteisinga yra ir ekonomiškai aktyvių asmenų atžvilgiu, kurie ekonominės krizės metu netekę dalies pajamų (pvz., sumažėjo darbo užmokestis), negali tikėtis jokio kompensavimo (Beliūnienė *et al.*, 2014, p. 210-211).

Laikinajame įstatyme, be kita ko, buvo numatyta, kad senatvės pensijos yra mažinamos didesniu mastu ekonomiškai aktyviems asmenims. Kitaip sakant, šis apribojimas yra iš esmės tokio pačio pobūdžio lyginant su pirmiau darbe aptartuoju apribojimu, kuomet senatvės pensijų gavėjams, turintiems draudžiamųjų pajamų, buvo nemokama viso dydžio pensija. Todėl tokia įstatyminė nuostata, kai visuotinai sumažinus senatvės pensijų dydžius, jos buvo dar kartą perskaičiuojamos (mažinamos) draudžiamųjų pajamų turintiems senatvės pensijų gavėjams, Konstitucinio Teismo buvo pripažinta prieštaraujanti Konstitucijos 48 str. 1 d. nuostatai, jog kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą. Teismo vertinimu, negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo,

jog asmenims, kurie yra ekonomiškai aktyvūs, vien dėl to būtų daugiau sumažinta paskirta ir mokama senatvės pensija. Tokia teisinė situacija verčia asmenį rinktis, ar būti ekonomiškai aktyviu ir gauti daugiau sumažintą senatvės pensiją, ar nebūti ekonomiškai aktyviu ir gauti tik vieną kartą sumažintą senatvės pensiją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Taigi Konstitucinis Teismas ir toliau laikosi griežtos senatvės pensijų apsaugos net ir ekonominės krizės atveju. Tačiau būtų racionalu ir atitiktų socialinio pensijų draudimo sistemos esmę bei jos principus, jeigu per finansinį sunkmetį senatvės pensijas būtų galima mažinti didesniu mastu dirbantiems. Tai leistų lengviau subalansuoti piniginius išteklius reikalingus senatvės pensijoms mokėti, užtikrintų proporcingesnę naštos, kylančios dėl ekonominės krizės, paskirstymą visuomenės nariams bei labiau atspindėtų konkretaus asmens ir visos visuomenės interesų balansą (suderinimą), o tuo pačiu ir teisingumo principą, kurį vis pabrėžia pats Konstitucinis Teismas.

Mažinant senatvės pensijas taip pat svarbu nepamiršti laikytis iš lygiateisiškumo principo kylančių reikalavimų. Konstitucinis Teismas akcentuoja, jog šis principas būtų pažeistas, jeigu tam tikri asmenys ar jų grupės būtų traktuojami skirtingai, nors tarp jų nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties skirtumų, kad toks nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas. Todėl kritiškai buvo įvertintas Laikinojo įstatymo reguliavimas, kurio nuostatos suponavo, jog šis įstatymas netaikomas netekto darbingumo (invalidumo) pensijas gaunantiems asmenims, netekusiems 75-100 proc. darbingumo, bet taikomas senatvės pensijas gaunantiems asmenims, kuriems pripažintas specialusis nuolatinės slaugos poreikis. Teismas iš esmės suformulavo nuostatą, jog yra galima netaikyti Laikinojo įstatymo nuostatų tam tikroms asmenų grupėms, kurioms reikalinga ypatinga socialinė pagalba, bet tai turi būti daroma įvertinus valstybės ir visuomenės išteklius, finansines galimybes ir pan. Tačiau šiuo atveju buvo konstatuota, jog atitinkami teisės aktai abi minėtąsias asmenų grupes priskiria tai pačiai asmenų grupei, kuriai nustatomas didelių specialiųjų poreikių lygis. Senatvės pensijų gavėjai, kuriems pripažintas specialusis nuolatinės slaugos poreikis, yra tie patys neįgalieji, bet darbingumo lygis jiems nėra nustatomas dėl sulaukto senatvės pensijos amžiaus. Todėl Laikinojo įstatymo nuostatos tokius asmenis traktavo skirtingai, nors jie buvo tapačioje padėtyje lyginant su kita minėtąja asmenų grupe, o tai nulėmė Konstitucijos 29 str., 52 str. ir konstitucinio teisinės valstybės principo pažeidimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas).

Įstatymų leidėjas, įgyvendindamas pareigą kompensuoti susidariusius praradimus dėl senatvės pensijų sumažinimo, 2014 m. priėmė Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio

draudimo senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijų kompensavimo įstatymą (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo..., 2014), o 2015 m. priėmė Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų ir valstybinių pensijų, sumažintų dėl draudžiamųjų pajamų turėjimo, kompensavimo įstatymą (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo..., 2015). Vertinant šių įstatymų turinį matyti, jog valstybė prisiėmė įsipareigojimą kompensuoti sumažintas senatvės pensijų dalis pilna apimtimi per 3 m. laikotarpį. Minėta, jog Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nurodyta, jog kompensavimo mechanizmas turi būti nustatytas nepagrįstai nedelsiant bei tai, jog reikia kompensuoti teisingai ir per protingą laikotarpį. Sąvoka „nepagrįstai nedelsdamas“ yra suprantama taip, jog kompensavimo mechanizmas turi būti nustatytas tada, kai, valstybėje nebelikus ypatingos situacijos, atsiranda prielaidos pagal objektyvius duomenis įvertinti valstybės išgales kompensuoti praradimus. Be to, nustatant kompensavimo pradžią ir laikotarpį, konstitucinis protingumo imperatyvas reikalauja įvertinti ypatingos situacijos padarinius, įvairius valstybės įsipareigojimus, užtikrinti valstybės biudžeto pajamų bei išlaidų subalansavimą ir pan. Tuo tarpu, teisingo kompensavimo nuostata reiškia, jog praradimai atsiradę dėl teisinio reguliavimo, kurio normos buvo pripažintos antikonstitucinėmis, yra kompensotini visa apimtimi, o praradimai atsiradę dėl teisinio reguliavimo, kurio normos nebuvo pripažintos antikonstitucinėmis, turi būti kompensuojami pagal valstybės išgales teisingai, tačiau nebūtinai visa apimtimi (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 7 d. sprendimas). Kitaip sakant, Konstitucinis Teismas teisingo kompensavimo reikalavimo nesusieja su konkrečia prarasta pinigine suma, išskyrus neteisėtą pensijų sumažinimą. Atsižvelgiant į visa tai, įstatymų leidėjas turėjo pareigą pilnai kompensuoti tik tą senatvės pensijos dalį, kurią sumažino ekonomiškai aktyviems asmenims, o visi kiti asmenų praradimai galėjo būti kompensuoti tik tam tikra apimtimi. Tai būtų leidę valstybei lengviau įveikti ekonominės krizės padarinius sutaupant lėšų.

D. Petrylaitė ir V. Petrylaitė, analizuodamos teisingumo principo sampratą, taip pat išvelgia kompensavimo modelio trūkumus. Jų vertinimu, socialinėje apsaugoje teisingumo principas yra glaudžiai susijęs su ekonominiu kriterijumi, todėl kompensavimas labiau atitiktų teisingumo esmę, jeigu būtų įsipareigojama atstatyti buvusį senatvės pensijų dydį ir jas palaipsniui didinti, o ne numatant tiesiogiai išmokėti visą sumažintą sumą per nustatytą itin trumpą laiką. Tai leistų proporcingiau užtikrinti finansinės naštos paskirstymą visiems visuomenės nariams, o ne tenkintų tik konkrečios asmenų grupės poreikius bei interesus (Petrylaitė, D., Petrylaitė, V., 2015, p. 169-170).

Taigi apibendrinant galima sakyti, kad Konstitucinis Teismas aiškiai nurodo, jog net ir ekonominė krizė nesudaro pagrindo nukrypti nuo senatvės pensijų konstitucinės apsaugos imperatyvų. Teismas ir toliau laikosi savo suformuluotų doktrininų nuostatų, kurios senatvės pensijų dydį sieja su absoliučiu teisėtu lūkesčiu. Tačiau pastebėtina, kad toks platus įstatymų leidėjo diskrecijos suvaržymas pensinio aprūpinimo srityje, tik dar daugiau kelia iššūkių užtikrinant pensijų socialinio draudimo gyvybingumą, kad dabartiniai dirbantieji taip pat galėtų pasinaudoti jo teikiamomis naudomis.

3.6. Socialinio draudimo senatvės pensijų vieta tarp kitų socialinių išmokų

Siekiant atskleisti senatvės pensijų išskirtinumą Konstitucijos prasme verta atitinkamai paanalizuoti Konstitucinio Teismo jurisprudenciją kitų socialinių išmokų atžvilgiu. Pirmiau darbe aptarus socialinio draudimo senatvės pensijų konstitucinius aspektus galima sakyti, jog tokia pati apsauga turi būti pripažįstama ir kitoms socialinio draudimo pensijoms, t. y. netekto darbingumo, našlių ir našlaičių pensijoms. Jos taip pat yra pensijų socialinio draudimo elementai, grindžiamos pensijų socialinio draudimo įmokų finansavimu bei solidarumo principu, o Konstitucijos 52 str. *expressis verbis*, be kita ko, numatyta, jog valstybė turi laiduoti ir invalidumo pensijas. Be to, Konstitucinio Teismo jurisprudencijos nuostatose, kurios susijusios su netekto darbingumo pensijomis, nėra nustatoma mažesnė apsauga palyginus su senatvės pensijomis. Teismas akcentuoja, jog ir netekto darbingumo pensijų atžvilgiu yra svarbu paisyti konstitucinių įpareigojimų, pvz., vadovaujantis teisėtų lūkesčių principu bei Konstitucijos 52 str. paskirta ir mokama pensija turi būti mokama ir toliau. Kitaip sakant, negalima nutraukti jos mokėjimo arba mažinti dydžio nesant konstituciškai objektyvaus pagrindo, todėl negalimas ir toks teisinis reguliavimas, kuomet turint draudžiamųjų pajamų, nemokama visa netekto darbingumo pensija. Taip pat aptariamajai pensijai taikomos nuostatos dėl pensijų mažinimo tik ypatingais atvejais, be kita ko, tą darant tik laikinai bei vėliau kompensuojant susidariusius praradimus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas).

Kalbant apie valstybines pensijas, kurios taip pat atspindi senatvės socialinę riziką, pažymėtina, jog jos konstitucinėje doktrinoje irgi yra siejamos su nuosavybės teise, kurią asmuo įgyja paskirus ir pradėjus mokėti valstybinę pensiją. Todėl kaip ir senatvės pensijų atžvilgiu yra vertinama, kad asmenys turi teisę reikalauti, kad jiems tokio dydžio valstybinių pensijų išmokos, kokios buvo paskirtos ir mokamos, būtų mokamos ir toliau, t. y. pagal Konstituciją užtikrinama turtinio pobūdžio įsipareigojimų asmeniui apsauga. Jos gali būti mažinamos tik valstybėje susiklosčius ypatingai situacijai bei vykdant įstatymu pensijų sistemos reformą, kurios metu valstybinių pensijų dydžiai gali ne tik sumažėti, bet

jos gali būti iš vis panaikinamos. Būtent tik tokiomis aplinkybėmis galima bloginti pensinį aprūpinimą, todėl kaip ir senatvės pensijų atveju yra negalimas teisinis reguliavimas, kuomet dėl draudžiamųjų pajamų turėjimo mažinamas valstybinės pensijos dydis, nes taip, be kita ko, ribojama galimybę laisvai pasirinkti darbą bei verslą. Be to, visais pirmiau minėtaisiais atvejais įstatymų leidėjui kiltų pareiga teisingai kompensuoti atsirasiančius praradimus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas). Taigi jau čia matomas pirmasis valstybinių pensijų skirtumas nuo senatvės pensijų, jog nors jos susiejamos su nuosavybės teise, tačiau tai neapriboja įstatymų leidėjo tokių pensijų panaikinti, ar sumažinti jų dydžius vykdant pensijų reformą. Tai gali būti paaiškinama kitu šių pensijų ypatumu, kad Konstitucijoje valstybinės pensijos apskritai tiesiogiai neminimos ir nenustatoma valstybei pareigos jų laiduoti, t. y. jos neprivalo valstybėje egzistuoti.

Taip pat Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad valstybinės pensijos skiriasi savo pobūdžiu ir prigimtimi nuo socialinio draudimo pensijų, nes jos yra mokamos iš valstybės biudžeto, skiriamos už atliktą tarnybą, nuopelnus Lietuvos valstybei, ar kaip kompensacija nukentėjusiems asmenims, jų gavimas siejamas ne su asmens atitinkamomis įmokomis, o su statusu ir pan. Visi šie ypatumai leidžia įstatymų leidėjui, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes ir paisant Konstitucijos normų bei principų, nustatyti atitinkamas šių pensijų skyrimo sąlygas, taip pat gali būti nustatytas maksimalus tokių pensijų dydis, įtvirtinti atvejai, kai valstybinė pensija asmeniui yra neskiriama, o paskirtoji nebemokama. Jų išskirtinumas lemia ir tai, jog jos ekonominės krizės metu gali būti mažinamos didesniu mastu nei senatvės ar invalidumo pensijos, o dėl to susidarę praradimai teisingai kompensuojami yra tik tada, jeigu valstybinės pensijos buvo sumažintos dideliu mastu. Pažymėtina, kad net ir sumažinus jas dideliu mastu, atsiradusius praradimus galima kompensuoti mažesniu mastu nei praradimus, atsiradusius dėl senatvės ar invalidumo pensijų mažinimo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas). Visa tai rodo, jog Konstitucinis Teismas nesuformuluoja valstybinėms pensijoms lygiavertės apsaugos lyginant su senatvės pensijomis. Tai suteikia įstatymų leidėjui daugiau laisvės pertvarkant šią socialinės apsaugos grandį, kadangi, skirtingai nuo socialinio draudimo pensijų, reikšmingi valstybinių pensijų teisinio reguliavimo pokyčiai (reformos) galimi ne tik ypatingomis situacijomis, bet ir ekonominės gerovės valstybėje metu, pvz., jas galima panaikinti teisingai kompensuojant praradimus net ir tiems asmenims, kuriems ši pensija yra paskirta ir mokama. Tai vertintina teigiamai, kadangi galima sakyti, jog valstybinės pensijos išreiškia valstybės norą papildomai apsaugoti asmenis, atsidėkoti už tarnybą ir pan., tačiau jų mokėjimas nėra pagrįstas jokių asmens finansiniu indėliu. Vadinasi ir Konstitucijos teikiama apsauga valstybinėms pensijoms

neturi susilyginti su, be kita ko, senatvės pensijoms teikiama apsauga, nes būtų neracionalu, jeigu pagal savo esmę aiškiai skirtingos socialinės išmokos, turėtų vienodą konstitucinę apsaugą.

Konstitucinis Teismas yra vertines ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo išmokų bei Konstitucijos 52 str. laiduojamų pensijų konstitucinės apsaugos santykį. Teismas išvelgė skirtumus tarp šių socialinių išmokų ir konstitucinės apsaugos masto nesutapatino. Jis pažymėjo, jog vaikams auginti ir auklėti namuose skirtų atostogų metu teikiama finansinė parama savo prigimtimi, laikinu (terminuotu) pobūdžiu ir tiksline paskirtimi skiriasi nuo Konstitucijos 52 str. laiduojamų pensijų, taip pat nuo įstatymų nustatytų kitų pensinio aprūpinimo išmokų, todėl tokia parama negali būti tapatinama su minėtomis pensijomis, kurios turi nuosavybės teisės aspektą pagal Konstitucijos 23 str. Atsižvelgiant į tai buvo konstatuota, kad dėl ypatingos situacijos (ekonominės krizės ir kt.) laikinai sumažinus šios paramos išmokų dydį, įstatymų leidėjui nekyla pareiga numatyti susidariusių praradimų kompensavimą, jeigu sumažinimas nepaneigė pagal įstatymą įgytos teisės į įstatymo nustatyto dydžio finansinę paramą vaikams auginti ir auklėti namuose skirtų atostogų metu esmės (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. kovo 5 d. nutarimas). Vadinasi trumpalaikio, ar vidutinio pobūdžio trukmės socialinio draudimo išmokoms nepripažįstama nuosavybės apsauga pagal Konstituciją. Tačiau V. Petrylaitė atkreipia dėmesį į tai, jog Konstitucinis Teismas anksčiau yra priskyres motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) pašalpas nuosavybės sričiai, tačiau jas vertino pagal Pirmąjį protokolą. Tai rodo, jog socialinių išmokų priskyrimas nuosavybės sričiai gali būti dualistinis, bet kalbėdama apie senatvės pensijas autorė atkreipia dėmesį į tai, kad Teismas pripažįsta nuosavybės statutą joms tiek pagal Konstituciją, tiek pagal Pirmąjį protokolą. Taip pat lieka atviras klausimas pagal kokį teisės aktą turėtų būti taikoma nuosavybės apsauga socialinės paramos išmokoms, nes jos taip pat patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį, bet Teismas dėl jų nėra pasisakęs (Kūris, 2015, p. 339-340).

Taigi apibendrinant galima sakyti, jog senatvės pensijoms Konstitucinis Teismas suteikia plačiausią konstitucinę apsaugą lyginant su kitomis socialinėmis išmokomis. Jos yra išskiriamos tiek valstybinių pensijų, tiek kitų socialinio draudimo išmokų atžvilgiu, be kita ko, parodant, kad pastarųjų išmokų teisinio reglamentavimo atveju įstatymų leidėjas turi didesnę diskreciją jas pertvarkyti, įskaitant ir tokį pertvarkymą, kuris suponuotų tam tikrus praradimus. Tačiau bet kokių atveju valstybė turi paisyti prisiimtų turtinių įsipareigojimų asmenims, užtikrinti, kad išmokos būtų realios, o ne deklaratyvios, įgyvendinti įgytų teisių apsaugą, taip atliepiant asmens teisėtus lūkesčius, bei turi laikytis kitų Teismo brėžiamų standartų.

Išvados

1. Senatvės socialinė rizika apibrėžtina kaip atvejis, kuomet asmuo sulaukęs senyvo amžiaus tampa nedarbingu ir nebegalinčiu užsidirbti pragyvenimui. Atsakas į šią socialinę riziką yra grįstas akivaizdžiu solidarumo principo veikimu, kuomet ekonomiškai aktyvūs asmenys išlaiko praeityje dirbusius ir dabar nedarbingus asmenis. Tačiau Lietuvoje jaunų ir darbingo amžiaus asmenų dalis jau eilę metų atitinkamai mažėja, o senyvo amžiaus asmenų, susiduriančių su šia socialine rizika, dalis didėja, todėl vis mažiau ekonomiškai aktyvių asmenų turės finansuoti senatvės pensijų mokėjimą, o valstybė turės griežtinti pensinio aprūpinimo senatvėje sąlygas, numatyti priemones senatvės pensijų finansavimo trūkumui padengti ir pan. Taigi senatvės socialinė rizika per solidarumo principą yra susijusi su senatvės pensijų gavėjais, ekonomiškai aktyviais asmenimis bei „trečiaja karta“ (busimų įmokų mokėtojų karta), todėl tik užtikrinus šių grupių asmenų tinkamą kaitą, galimą sukurti stabilų materialinį aprūpinimą senatvėje.
2. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pensijų socialinis draudimas grįstas Bismarko socialinės apsaugos tradicija. Įtvirtintas savarankiškas socialinio draudimo biudžetas, numatytas kartų solidarumo principu bei einamuoju finansavimu paremtas pensijų socialinio draudimo sistemos veikimas, taip pat senatvės pensijos dydis susietas su sumokėtų socialinio draudimo įmokų dydžiu ir su asmens įgytu stažu. Nuspręsta atsisakyti pasenusių nuostatų, kurios nustatė skirtingą pensinį amžių bei būtinąjį stažą vyrams ir moterims, juos laipsniškai suvienodinant, taip pat įteisintas būtinąjo stažo bei senatvės pensinio amžiaus ilginimas. Lietuva, siekdama 65 m. pensinio amžiaus, neišsiskiria iš kitų ES valstybių, nes daugelyje jų taip pat nustatomas toks pat arba dar didesnis išėjimo į senatvės pensiją amžius.
 - 2.1. Lietuvos pensijų socialinis draudimas yra universalus (visuotinio) pobūdžio, kuomet iš esmės visi ekonomiškai aktyvūs asmenys yra privalomai draudžiami ir turi mokėti socialinio draudimo įmokas. Tai atitinka solidarumo principo esmę bei padeda užtikrinti pensijų sistemos gyvybingumą senėjančios visuomenės kontekste. Senatvės pensijų dydžio skaičiavimo metodas, be kita ko, grindžiamas apskaitos vienetų sistema, kuri leidžia paprasčiau ir aiškiau suprasti kaip apskaičiuojama senatvės pensija bei kokio dydžio prarastų pajamų kompensavimą ji teiks senatvėje. Be to, įstatymų leidėjas, suteikdamas teisę gauti išankstinę senatvės pensiją, neturėtų švelninti jos įgijimo sąlygų, nes priešingu atveju ši teisė taps pernelyg patraukli, demotyvuojanti bei skatinanti nutraukti aktyvią ekonominę veiklą.

- 2.2. Šalia socialinio draudimo senatvės pensijų yra įtvirtinamos valstybines pensijos bei šalpos senatvės pensijos. Valstybinės pensijos gali sukurti papildomą aprūpinimą senatvėje, o šalpos senatvės pensijos yra alternatyva konstitucinėms senatvės pensijoms ir negali būti mokamos kartu su jomis. Tačiau, nors jos ir atspindi senatvės socialinę riziką, bet dėl šių socialinių išmokų skirtingos prigimties bei pobūdžio negalima jų sutapatinti su Konstitucijos laiduojamomis senatvės pensijomis.
3. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pensiniam aprūpinimui senatvėje pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas, todėl valstybė yra įpareigojama įtvirtinti socialinės apsaugos sistemoje senatvės pensijas bei jų mokėjimo sąlygas. Remiantis konstitucinio solidarumo principo samprata nubrėžiama aiški riba, jog valstybės socialinė prigimtis nepaneigia asmeninės asmens atsakomybės už savo likimą ir neleidžia asmeniui pasikliauti vien senatvės pensijomis.
- 3.1. Senatvės pensijų mokėjimas bei jų dydžiai turi būti išimtinai susiję su asmens materialiu indėliu į pensijų socialinį draudimą, todėl negalimi teisiniai atsitiktinumai, kurie paneigtų asmens mokėtų socialinio draudimo įmokų reikšmę. Vadinasi teisinis reguliavimas turi susieti senatvės pensijų dydį su asmens buvusių socialinio draudimo įmokų dydžiu, jų mokėjimo trukme bei su ekonomiškai aktyviu laikotarpiu (draudimo stažu). Tik tai gali sukurti konstituciškai ginamus lūkesčius įgyti teisę į senatvės pensiją bei gauti konkretų jos dydį.
- 3.2. Paskirta ir pradėta mokėti senatvės pensija laikoma asmens nuosavybe, kuri siejama su konkrečiu šios socialinės išmokos dydžiu neleidžiant jo mažinti, išskyrus ypatingas situacijas bei mažinimo taisyklių taikymą busimiems pensininkams. Tokia doktrininė nuostata Teismas nukrypsta nuo EŽTT praktikos, plačiai suvaržo įstatymų leidėjo diskreciją pertvarkyti pensinio aprūpinimo senatvėje sistemą bei pernelyg suabsoliutina dabartinių senatvės pensijų gavėjų interesus. Be to, neleidžiant senatvės pensijų mažinti dirbantiems pensininkams – nukrypstama nuo senatvės socialinės rizikos esmės, kuri teigia, jog asmuo turi būti nedarbingas. Taip pat matyti, jog šias Teismo jurisprudencijos nuostatas, be kita ko, kritiškai vertina ir kai kurie teisės mokslininkai, pateikdami alternatyvias pozicijas.
- 3.3. Draudėjo neįvykdyta pareiga sumokėti pensijų socialinio draudimo įmokas už privalomai draudžiamus asmenis, negali turėti neigiamos įtakos asmens socialinio draudimo stažo laikotarpiui, todėl asmens darbo laikotarpis privalo būti įskaitytas į pensijų socialinio draudimo stažą.
- 3.4. Pareiga mokėti pensijų socialinio draudimo įmokas gali būti siejama su asmens gaunamų draudžiamųjų pajamų dydžiu. Tai leidžia pasiekti konstituciškai pagrįstą

tikslą, kuris suponuoja, jog tokiu įmokų mokėjimas netaptų per sunkia našta asmeniui. Kita vertus, tokia išlyga leidžia ekonomiškai aktyviam asmeniui „iškristi“ iš sistemos, o tai lemia draudiminio stažo nesikaupimą bei mažesnę senatvės pensijos dydį ateityje.

- 3.5. Konstituciniai imperatyvai senatvės pensijų atžvilgiu yra taikomi net ir ištikus ekonominei krizei. Įstatymų leidėjas šias išmokas gali mažinti tik laikydamasis proporcingumo principo, laikinai ir per protingą laikotarpį teisingai kompensuodamas praradimus. Pastarasis reikalavimas užkrauna finansinę naštą ateities kartoms, neatspindi pensijų socialinio draudimo veikimo esmės bei neatitinka teisingumo principo, kadangi nepasiekiamas senatvės pensijų gavėjų bei visuomenės narių interesų balansas. Draudimas dirbantiems pensininkams mažinti senatvės pensijas didesniu mastu, kaip minėta, neatitinka senatvės socialinės rizikos sampratos bei neleidžia proporcingiau visuomenės nariams paskirstyti ekonominės krizės naštos, be kita ko, taip lengviau subalansuojant valstybės piniginius išteklius.
- 3.6. Senatvės pensijoms Konstitucinis Teismas pripažįsta plačiausią konstitucinę apsaugą, lyginant su valstybinėmis pensijomis bei motinystės (tėvystės) ir kitomis trumpalaikio, ar vidutinio pobūdžio trukmės socialinio draudimo išmokomis. Pastarųjų išmokų atžvilgiu yra suteikiama platesnė diskrecija įstatymų leidėjui jas pertvarkyti tiek ekonominės gerovės metu, tiek ekonominės krizės sąlygomis.

Šaltinių sąrašas

TEISĖS NORMINIAI AKTAI

Tarptautiniai teisės aktai

1. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497.
2. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11 (1952). *Valstybės žinios*, 2011, 156-7391.
3. Tarptautinės darbo organizacijos Socialinės apsaugos (minimalių standartų) konvencija Nr. 102 (1952).
4. Europos socialinės apsaugos kodeksas (1964). ORG-1964-IA-67176.
5. Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) (1990). ORG-1990-IA-67179.
6. Europos socialinė chartija (pataisyta) (1996). *Valstybės žinios*, 2001, 49-1704.

Nacionaliniai teisės aktai

7. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Lietuvos aidas*, 220-0.
8. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas (1990). *Lietuvos aidas*, 111-0.
9. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). *Lietuvos aidas*, 107-0.
10. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 59-1153.
11. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 96-1873.
12. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 99-1958.
13. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 101-2018.
14. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 1995, 1-4.
15. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo (1995). *Valstybės žinios*, 84-1901.
16. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2, 6, 8, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 40, 45, 46, 47, 52, 56 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas (1998). *Valstybės žinios*, 98-2707.
17. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3088.

18. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 114-5116.
19. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės ir invalidumo pensijų dalies išmokėjimo įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, 120-4880.
20. Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas (2009). *Valstybės žinios*, 152-6820.
21. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 21, 25, 33, 56, 57, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas (2011). *Valstybės žinios*, 77-3723.
22. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijų kompensavimo įstatymas (2014). TAR, 5572.
23. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų ir valstybinių pensijų, sumažintų dėl draudžiamųjų pajamų turėjimo, kompensavimo įstatymas (2015). TAR, 11098.
24. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo Nr. I-549 22 straipsnio pakeitimo įstatymas (2020a). TAR, 24262.
25. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo Nr. I-549 23 ir 54 straipsnių pakeitimo įstatymo Nr. XIII-3203 pakeitimo įstatymas (2020b). TAR, 24263.
26. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2023 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas (2022). TAR, 24175.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

27. Bieliauskaitė, J. (2009). Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*, 1(1), 79-94.
28. Bitinas, A. (2011). *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Monografija. Vilnius: Leidykla MES.
29. Birmontienė, T. (2012). Ekonomikos krizės įtaka konstitucinei socialinių teisių doktrinai. *Jurisprudencija*, 19(3), 1005-1030.
30. Beliūnienė, L. ir kt. (2014). *Aktualiausias žmogaus teisių užtikrinimo Lietuvoje 2008-2013 m. problemos: teisinis tyrimas*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
31. Bitinas, A., Cirtautaitė-Kaminskienė S. ir Petrylaitė, V. (2020). Socialinės apsaugos teisė. Vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

32. Bitinas, A., Tartilas, J. ir Litvaitienė J. (2011). *Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
33. Janda, C. (2020). Elements of Generational Solidarity in the German Pension System. In: Kasagi, E. (ed.) (2020). *Solidarity Across Generations: Comparative Law Perspectives*. Cham: Springer, 37-57.
34. Kūris, E. (red.) (2015). *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Šiauliai: Titnagas.
35. Lazutka, R. (2007). Pensijų sistemų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 18(2), 64-80.
36. Maculevičius, J. (2004). Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė reguliuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 56(48), 5-11.
37. Nekrošius, I. (1983). *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mintis.
38. Pieters, D. (1998). *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vertė R. Dūdienė. Vilnius: Eugrimas.
39. Petrylaitė, V. (2012). *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
40. Petrylaitė, D. ir Petrylaitė, V. (2015). Socialinės apsaugos garantijų mažinimas krizės laikotarpiu: sprendimai ir teisinis vertinimas. *Teisė*, 94, 163-175.
41. Tartilas, J. (2005). *Socialinės saugos pagrindai*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
42. Taminskas, A. (2011). Galimybės riboti įgytąsias socialines teises interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Iš: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (2011). *Konstitucinė jurisprudencija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 150-165.
43. Vonk, G., and Katrougalos, G. (2010). The public interest and the welfare state: a legal approach. In: Vonk, G., Tollenaar (eds.) (2010). *Social security as a public interest: A Multidisciplinary Inquiry into the Foundations of the Regulatory Welfare State*. Antwerp: Intersentia, 67-90.
44. Vaičaitis, V. (2003). Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. *Justitia*, 1-2(43-44), 53-61.
45. Vaičaitis, V. (2010). Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 77, 34-49.

TEISMŲ PRAKTIKA

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

46. Fratrik prieš Slovakiją [EŽTT], Nr. 51224/99, [2004-05-25].
ECLI:CE:ECHR:2004:0525DEC005122499.
47. Ackermann ir Fuhrmann prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 71477/01, [2005-09-08].
ECLI:CE:ECHR:2005:0908DEC007147701.
48. Valkov ir kt. prieš Bulgariją [EŽTT], Nr. 2033/04, 19125/04, 19475/04, 19490/04, 194495/04, 19497/04, 24729/04, 171/05 ir 2041/05, [2011-10-25].
ECLI:CE:ECHR:2011:1025JUD000203304.
49. Lakićević ir kt. prieš Juodkalniją ir Serbiją [EŽTT], Nr. 27458/06, 37205/06, 37207/06 ir 33604/07, [2011-12-13]. ECLI:CE:ECHR:2011:1213JUD002745806.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 23-546.
51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 113-5057.
52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 68-3094.
53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 115-5221.
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 102-4171.
55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.
Valstybės žinios, 46-2219.
56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 109-5528.
57. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 25-1222.
58. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 7 d. sprendimas. TAR, 2908.

KITI ŠALTINIAI

59. Europos Komisijos 2006 m. spalio 12 d. komunikatas *Europos demografinė ateitis – iššūkį paversti galimybe*, KOM(2006) 571 galutinis. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52006DC0571> [žiūrėta 2023 m. kovo 23 d.].
60. Europos Komisijos 2021 m. sausio 27 d. *Žalioji knyga dėl senėjimo: kartų solidarumo ir tarpusavio atsakomybės puoselėjimas*, COM(2021) 50 galutinis. Prieiga per internetą: <https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/d918b520-63a9-11eb-aeb5-01aa75ed71a1> [žiūrėta 2023 m. kovo 23 d.].
61. Valstybės duomenų agentūros Oficialiosios statistikos portalas. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt> [žiūrėta 2023 m. kovo 23 d.].
62. The Mutual Information System on Social Protection. Prieiga per internetą: <https://www.missoc.org/> [žiūrėta 2023 m. kovo 23 d.].

Santrauka

Teisė į senatvės pensiją Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Marius Sabaliauskas

Magistro darbe analizuojama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kuri susijusi su teise į senatvės pensiją. Norint nuosekliai ir sistemiškai atskleisti darbo temą, taip pat yra analizuojama senatvės socialinė rizika bei nagrinėjamas socialinio draudimo senatvės pensijų institutas. Pirmojoje šio darbo dalyje yra išgryninama senatvės socialinės rizikos samprata, nagrinėjamas solidarumo principu paremtas visuomenės atsakas, siekiant padėti asmeniui apsirūpinti senatvėje, bei analizuojami visuomenės senėjimo proceso keliami iššūkiai užtikrinant socialinę apsaugą senyvo amžiaus asmenims.

Nagrinėjant pensinį aprūpinimą senatvėje yra analizuojamas socialinio draudimo senatvės pensijų formavimasis atkūrus Lietuvos nepriklausomybę bei dabartinis senatvės pensijų teisinis reglamentavimas, be kita ko, atsižvelgiant į teisės į senatvės pensiją įgijimo sąlygų, senatvės pensijų dydžio apskaičiavimo modelio, pensinio amžiaus suvienodinimo vyrams bei moterims, išankstinių senatvės pensijų mokėjimo ir kitus aspektus. Taip pat siekiant suprasti senatvės pensijų vietą pensijų sistemoje yra aptariamos ir valstybinės pensijos bei šalpos senatvės pensijos.

Paskutinėje šio darbo dalyje analizuojama Konstitucinio Teismo jurisprudencija, siekiant atskleisti Konstitucijos 52 str. nustatytą pareigą valstybei, be kita ko, laiduoti senatvės pensijas bei užtikrinti teisę į jas. Per nagrinėjamas konstitucinės doktrinos nuostatas yra atskleidžiama konstitucinė solidarumo principo samprata, išanalizuojami aspektai, kurie susiję su nuosavybės teise į senatvės pensiją, draudiminio stažo laikotarpiu, senatvės pensijų mažinimo imperatyvais ekonominės krizės metu, pareiga mokėti pensijų socialinio draudimo įmokas. Taip pat palyginami senatvės pensijų ir kitų socialinių išmokų konstitucinės apsaugos standartai. Analizuojant teisės doktriną atskleidžiamos probleminės konstitucinės doktrinos nuostatos, kurios yra kritiškai vertinamos teisės mokslininkų.

Summary

The Right to an Old-Age Pension in the Jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania

Marius Sabaliauskas

The master's thesis analyzes the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, which is related to the right to old-age pension. In order to consistently and systematically disclose the topic of work, the social risk of old age is also analyzed and the institute of social insurance old-age pensions is examined. The first part of this work refines the concept of social risk of old age, examines society's response based on the principle of solidarity in order to help a person to provide for himself in old age, and analyzes the challenges posed by the aging process of society in ensuring social protection for the elderly.

When examining pension provision in old age, the formation of social insurance old-age pensions after the restoration of Lithuania's independence and the current legal regulation of old-age pensions are analyzed, among other things, taking into account the conditions for obtaining the right to an old-age pension, the model for calculating the amount of old-age pensions, the equalization of the retirement age for men and women, early old-age pensions payment and other aspects. Also, in order to understand the place of old-age pensions in the pension system, state pensions and welfare old-age pensions are also discussed.

The last part of this work analyzes the jurisprudence of the Constitutional Court in order to reveal the obligation of the state, established in Article 52 of the Constitution, to guarantee old-age pensions and ensure the right to them. Through the considered provisions of the constitutional doctrine, the constitutional concept of the principle of solidarity is revealed, the aspects related to the ownership right to old-age pension, the period of insurance service, the imperatives of reducing old-age pensions during the economic crisis, and the obligation to pay pension social insurance contributions are analyzed. The standards of constitutional protection of old-age pensions and other social benefits are also compared. Analyzing the legal doctrine reveals problematic provisions of the constitutional doctrine, which are critically evaluated by legal scholars.